

Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det
syttende Aarhundrede,

ved

J. J. A. Borsaae,
Cand. philos.

Første Afdeling.

Veile By og Omegn under de keiserlige Tropper
1627—1629.

Førend vi gaae over til at betragte de skrækkelige Ulykker, som under forskellige fiendtlige Indfald i et Tidrum af omtrent 30 Aar hiemsøgte Veile, vil det vel ei være upassende, at kaste et flygtigt Blik paa denne lille Byes Tilstand, og særdeles paa adskillige Uroligheder, hvoraf den i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede omtumledes. Desværre ere de fra denne Tid levnedes skriftlige Efterretninger meget faa og ufuldstændige; og vi maae derfor bede Læserne skaaansomt bedømme efterfølgende Linier, der ere et kort Uddrag af adspredte Kilder.

Efterat Veile By i det sextende Aarhundrede tre Gange (1523, 1530 og 1595) ved svære Ildbrande, og een Gang (1584) ved en heftig Pest, havde mistet en stor Deel af sin Velstand og Folkemængde, truedes den i Begyndelsen af det syttende med at berøves adskillige betydelige Marker og Skove.

Paa Thyrsbæk boede den mægtige Adelsmand Jver Lange, med hvem heftige Stridigheder om Skiellet mellem Veile og

Bredballe Marker allerede tidligt vare opstaaede. 1559 og 1563 ansattes vel kongelige Commissairer for at standse Uenigheden, men de bragte det ikke til Videre, end at begge Parter vilde vente, indtil Kongen selv kom til Stedet og kunde afgjøre Trætten. Omtrent Aar 1600 bragtes Sagen atter paa Bane og Striden førtes nu med saadan Hidsighed, at Iver Lange endog med Magt lod bryde Fængslet i Beile, for deraf at udtage en af sine Fiskere. Endelig sluttedes et Forlig ved en Commission 1601, og Alt hvad der var passeret mellem begge Parter skulde være glemt.¹⁾ Paa samme Tid var den bekendte Caspar Markdanner til Sogaard Lehnsmænd paa Goldinghuus. Han var ikke gunstig stemt mod Borgerne i Beile, og forbød dem først i nogle Aar at bruge deres Skove, uden med betydelige Indskrænkninger; hvorfor ogsaa en af de to Borgemeistre, den brave Clemens Sørensen Bedel, i Aaret 1606 maatte reise over til Kiøbenhavn, og skaffede da Byen de tabte Rettigheder tilbage.²⁾

Reppe var imidlertid dette bragt i Orden, før der paa den anden Side af Byen reiste sig et Uveir, som lod til at kunne faae farlige Følger. I mange Aar havde Bønderne fra Svinholt, hvis Eiendomme stødte tæt op til Beile søndre Mark, der ogsaa kaldes Løget Mark, foruroliget Hyrderne fra Beile, der vogtede Dvæget paa dette Sted; ja de havde endogsaa anfaldet dem med Ører og andre skarpe Vaaben, saaret nogle af dem og jaget dem paa Flugt. Som Grunde herfor angave

1) Orig. Doc. mellem „Justits- og Tingsager 1406—1650.“ Vi ville her gjøre Læserne opmærksomme paa, at de i denne Afhandling uden videre Bemærkninger paaberaabte haandskrevne Kilder, saasom Documenter, Tingsbøger, Protocoller o. s. v., alle findes i Archivet paa Beile Byes Raadstue.

2) Orig. Docum. mellem Privilegieerne. Clemens Sørensen Bedel. Prot. Nr. 2. Jvf. Gaarmann's Efterretninger om Beile. 1794. S. 69.

Bønderne, at Loget Skov og Mark tilhørte dem fra ældgammel Tid, og at de vilde forsvare deres lovlige Ret, hvad det end skulde koste. Bønderne fik vel Caspar Markdanner til at tage deres Partie i den vidtloftige Proces, som var en Folge af disse Voldsomheder; men en Commissiøn, bestaaende, foruden Echne-manden, af Knud Brahe til Engelsholm, Erik Lunge til Steu-gaard og Jens Mogensen til Sindlinggaard, tilkomte Beile By Loget Skov og Mark Anno 1607 d. 21de August.³⁾

Fra den Tid af levede Beile Borgere mange Aar i Fred med deres Naboer; og uagtet Caspar Markdanner, som vi ebenfor have seet, reengang søgte at stille Byen ved en Deel af dens Eiendomme, regnede han det dog ikke Borgemestrene til Last, at de havde staaet ham imod og forsvaret deres Frihed. Han synes tvertimod i senere Tid at have sørget endeel for Byens Bedste; og gavnede den ved Anordninger om Begraveller, Stolestader i Kirken, Fattiges Vespisning i Hospitalet o. s. v., saa at hans Embedstid i det Hele var heldbringende for Beile.⁴⁾

De 20 heldige Aar, som nærmest gik forud for de fiendtlige Troppers Ankomst, befordrede ogsaa meget Byens Velstand, men tillige Overdaadigheden. Denne viste sig især ved Bryllupperne, der i den Tid næsten bestandigen holdtes paa Raadhuset, og Borgemestrene og Raadmændene fandt det derfor nødvendigt, at gjøre adskillige Indskrænkninger deri. Saaledes vedtoges 1620, „at Ingen maatte opslaae Tapeter over Bordene, men alene Duge“; dog der, hvor Brudgommen og Bruden skulde sidde, maatte det ikke formenes at opslaae et

³⁾ Orig. Doc. „Justits- og Tingsager N. 1406—1650.“ Gaarmann om Beile, S. 69—70. Alle Dagene ere her anførte efter gammel Stil.

⁴⁾ El. Sørensen, hos Gaarmann om Beile. S. 69.

flaamst Sengelæde eller Andet, og for Bordenden efter Leilighed, om der vare „Adelsfolk“ tilstede.⁵⁾

Svorledes i øvrigt Byens indre Tilstand var med Hensyn til Skatter og andre Afgifter, vide vi desværre, af Mangel paa skriftlige Efterretninger, aldeles ikke; der siges kun om de to Lehnsmænd Otte Brahe til Krogholm (1617—1623) og Gunde Lange til Brenning (1623—1631), som fulgte efter Caspar Markdanner, at de vare gode, retsindige Mænd, som vilde Byen vel og ingen beskattede.⁶⁾

I ældre Tid vare Husene i Veile temmelig tæt byggede, og ofte tækkede med Straa; at dette var Grunden til de for Byen saa ødelæggende Ildbrande, havde Lehnsmændene og Borgemeistrerne allerede tidlig indseet, og draget Omsorg for at ændre saadant, i det de (1551) forbød at tække de Huse, som havde Skorstene, med Straa.⁷⁾ Endskøndt Otte Brahe 1621 fornyede denne Befaling,⁸⁾ adlode Borgerne dog ikke altid; hvilket vi bl. a. maae tilskrive, at Byen i den Krig, vi nu gaae over til at betragte, ogsaa ved Ildsvaade leed saa stor Skade.

I. Medens Trediveaarskrigen vasede i Tydskland, havde Christian den Fierde understøttet den lutherske Troes Forsvarere, og derved naturligviis paadraget sig Østerrigs Fiendskab. Christian den Fierde var personlig tilstede med en Hær i Tydskland; men adskillige Træfninger faldt uheldigt ud for ham, hvorpaa Østerrigerne i Slutningen af Aaret 1627 trængte

---

⁵⁾ Raadshuprotocol. 1620. 18 August.

⁶⁾ El. Sørensen, Gaarmann om Veile S. 70.

⁷⁾ Orig. Doc. mellem Privilegierne.

⁸⁾ Raadshuprotocol. 1621, 23 Marts. For neppe 20 Aar siden fandtes der endnu enkelte fraatakte Huse i Veile.

over Elben giennem Holsteeen og Slesvig, og erobrede i kort Tid disse Lande. Ingensteds gjorde man ordentlige Forsvarsanstalter mod dem; nogle danske hvervede Tropper, som stode ved Goldberg, for at modsætte sig de fremrykkende Fiender, flygtede ved Nygtet om disses Nærmelse op i Jylland, og udbredte Skræk og Forvirring hvor de drog hen, idet de plyndrede ligesaa fuldt, som om det havde været Fienderne selv.⁹⁾

Til Veile ankom disse hvervede Folk eller, som de ogsaa kaldes: „dett wdenlands Krigsfolk“ første Gang Tirsdagen den 18de September 1627, og toge Qvarteer ikke alene i Byen, men ogsaa i de udenfor Byen liggende Gaarde; og fra den Tid af kunde Ingen med Sikkerhed reise mellem Byerne med noget Gods for disse Krigsfolks Plyndringers Skyld.¹⁰⁾ At Borgerne ogsaa have lidt Overlast af disse indenlandske Krigsfolk, og i det mindste ere blevne besværede ved Requisitioner i Anledning af samme, fremlyser af adskillige Steder i Tingbøgerne¹¹⁾.

Imidlertid rykkede de keiserlige Tropper frem, og nærmede sig i Slutningen af September Maaned til Veile, hvor Indbyggerne alt havde maattet forberede sig til de farlige Gæsters Komme. De kostbareste Sager af Guld og Sølv vare nedgravede i Jorden eller nedkastede i Brøndene.¹²⁾ Endeel af Indvaanerne selv vare med Koner og Børn flygtede ud i

⁹⁾ Om den jydsk Adel's Flugt til Siælland for de danske Krigsfolk, see den Kallste Manuscriptsamling 4to Nr. 435, paa det store kongelige Bibliothek.

¹⁰⁾ Tingbog for 1631.

¹¹⁾ Tingbog 1630: „Medens ieg min gaard vid hæffd och magtt haffuer holdit i denne farlig och wfredelig tidt, med rede penge oll og andit prouiant, som ieg bode til Kong. Matts. folk och til Zinderne haffuer contribuert“

¹²⁾ See nærmere herom Anmærkn. 20.

den nærliggende Grundet Skov¹³⁾ og andensleeds hen, for at skule sig indtil de første Plyndringer vare forbi.

Den 2den October indtog Fienderne Veile By, og besatte den baade med Ryttere og Fodfolk. Rytteriet udgjorde to Compagnier med 300 Heste, og commanderedes af Oberstlieutenant Johan Krehn, under Oberst Wittenhorst's Regiment, og Ritmester Sundsbroch. Fodfolket, der ligeledes dannede to Compagnier paa i alt 600 Mand, førtes af „Hovmændene“ Georg von Rostock og Hans Jacobsen Broch.

Strax efter at de vare komne noget i Røllighed, tænkte de paa at forskanse sig sikkert i Byen. Georg von Rostock ind-
 kvarterede sig med endeel af sine Folk paa Raadhuset, det forhenværende Sortebrødre-Kloster¹⁴⁾, som han satte i formelig beleiringsstand, i det han ikke alene omgav det med Skanser og Pallisader, men ogsaa med tørre Grave, hvor-
 over der gik en Vindebro ud til Torvet. For at tilveiebringe denne Befæstning, nedbrøde de en heel Deel Huse, og anbragte Sommeret af disse til Skanserne og Pallisaderne.

Den anden Hovedsmand Hans Jacobsen Broch, som ind-
 tog sit Qvarteer i Byen, forskansede paa samme Maade med sine øvrige Landsmænds Hielp, Kirken med Volde, tørre Grave og Pallisader. Ved denne Leilighed nedhuggede de den latinske Skoles Bygning, samt Skolemesterens og Hørernes Vøllig, tillige med det Huus ved Sammeltorv, som Klokkeren og Kirketjeneren iboede, foruden den hele Muur, som gik rundt omkring Kirken¹⁵⁾.

¹³⁾ Tingbog 1629. 10 Decbr. Tingvidne „att Niels Jenson och hans hustru Elise Jensonbaatter wvnduigtte i Grundtitt Skouff aff den hus ty iboede.“

¹⁴⁾ Denne gamle Bygning, som nedbrødes 1780, laac Nord for det nu-
 værende Raadhuus, paa et Sted, hvor der tilveels nu findes Haver.

¹⁵⁾ Af en gammel Protocol fra 1631, hvori Byens Bedtægter og for-
 siellige Aars Ræmnerregnskaber ere indførte. Fol. Nr. 2. Den
 omtalte Latinskole nedlagdes 1739.

Desuden opførte de et Bagthuus paa Torvet, hvortil Materialierne toges af de nedhuggede Huse¹⁶⁾, og det lader ogsaa til, at de ved Nørreport anbragte en „Vindebro“, for fra denne Kant af at kunne være rolige for pludselige Anfald¹⁷⁾.

Efter nogen kort Tids Forløb, da den første Stræf havde sat sig, vovede vel adskillige af Borgerne at vende tilbage til deres Huse; men enkelte, hvoriblandt Sognepræsten Mag. Niels Frandsen, reiste bort til fremmede Steder, og kom først til deres Hiem igien, efterat Fienderne vare dragne af Landet¹⁸⁾. De ulykkelige Indvaanere, som havde været borte, foresandt nu deres Huse, hvis de ikke allerede vare nedbrudte, fuldkommen berovede Alt¹⁹⁾, hvad der kunde bringes af Stedet, ja endogsaa af Brønden og Jorden vare de nedkastede og stulte Sager ofte optagne²⁰⁾. Kløgest handlede vist de af Borgerne, som vovede at blive ved deres Huse; thi rimeligt er det, at Fiendernes Plyndrelyst meest har gaaet ud over de af Be-

16) Ringbog 1629. 5 Nov. „Dy fiere, som vor fled paa Bagthuusgangen her paa torffuit, bleff tagen aff peder Søffrinsson Svenskis huus bag Clostritt (eller Raadhuset), vndtagen nogle smaae hiorne flocker, som bleff hent paa andre steder.“

17) Prot. Fol. Nr. 2. Blandt Ræmmerindtægterne for 1630 nævnes: „Noch ij lispdt staal, som kom aff denn Vinudbroe vidt Nørre Port.“

18) Beræntning om Tiende til Sognepræsten, i Paktten: „Kirken og Skolen vedkommende fra 1446—1700“: „vdi saadan bedroffuelig færð haffuer M. Niells, saa vell som andre, forladett Menighedenn.“

19) „Der dy om andenn dag komme tilbage ind vdi same huus igienn, da voer alle Rister oc Strine opslagitt och guotfitt bortagitt, vndtagenn en liben gamell bredfitt Mefing beken, som laa fast paa gulffuit.“ Ringbog 1629. 10 Decbr.

20) Ringbog 1629. „Huis guods Knud Søffrinsson haffde nederlast vdi denn Kiede oc brynd i gaarden, hand paaboede, dett bleff allt sammel aff Krigisfold vdi denne fremfarne vfredelig tidtt optagit.“ ibd. Et andet Sted: „Nogle Krigisfold optog fire Rister med guods vdi, som Marriue Michells haffde ladit nedergraffue i Jorden.“

boerne forlode Steder. Fra andre Steder berettes der, at Fienderne søgte at formaae Indvaanerne til at vedblive med deres sædvanlige Haandteringer; men til slig en Fremgangsmaade findes der intet Spor i Velle. Borgernes Stilling var her saa daarlig og beklagelsesværdig, at de ikke kunde tænke paa at drive nogen Næring. Alle Husene i Byen vare, paa enkelte nær, der betalte ugentlige Skatter derfor ²¹⁾, opfyldte med Soldater, som behandlede deres Bærter paa den skammeligste Maade. Fienderne bemægtigede sig som oftest Bævelserne med alt det Bohave, der fandtes i dem, medens Bærterne ikkeielden maatte ligge paa Costerne, paa gamle daarlige Sengeklæder ²²⁾, og ovenikøbet bleve mishandlede af deres Undertrykkere ²³⁾.

Iffe nok med at Borgerne skulde føde de Soldater, som vare indkvarterede hos dem; de maatte ogsaa hyppig, maaskee hver Aage, udgive Brandstat og anden Contribution, for at deres Huse ikke skulde blive nedhuggede og ødelagte ²⁴⁾. Dette blev dog som oftest alligevel Tilfældet; thi det var umuligt at tilfredsstille alle de Fordringer, Soldaterne for hver Dag gjorde. Nogle af Borgerne dreve de formelig ud af deres Huse ved idelige Paalæg ²⁵⁾; Andre, især de mere formuende,

²¹⁾ Tingbog 1632. „Dieris huus vor frie for rytter och soldater, och derfor vdgaff om vgen nogle vise penngge, som nochsom bevisslig kann gjoris.“

²²⁾ Ibog 1630. „Vdi fremfarne vfredelig tidtt da saa Hanns Hermansen och hans hustrue paa lofftet ihov Moneters tidtt paa nogle ringe Sengeklæder.“

²³⁾ „Johan Måson oc hans hustrue holdt fornævnte Solbaatter till mad oc oll, oc lede megen tribulering aff dennem; de slog oc stött hannem oc hans hustrue, saa hun der effter fødte itt naffnloß barn.“ Tingb. 1629. Ibog 1630: „Hanns Niellsonn bleff vdi fremfarne vfredelig tidtt aff Finnderne illde slagitt och forjagitt aff huusitt hannb iboede.“

²⁴⁾ cfr. Anmærk. 11. Tingbog 1629: „Korn vdgiffuin till Contribution.“

²⁵⁾ cfr. Anmærk. 23. Tingbog 1630 „Hanns Hermansen gid vdaß denn

satte de i Fængsel, saalænge indtil deres Familie og Venner bekvemmede sig til at udfrie dem ved at sammenkrabe Pengene²⁶). Ogsaa Bønderne fra Landet toge de ind til Byen, og arresterede dem i Kielderne saalænge indtil de gjorde, hvad der fordreede af dem²⁷).

Paa Levnetsmidler, Klæder og alle andre Ting, som Soldaterne stjal og røvede, var der naturligviis under saadanne Omstændigheder meget godt Kiøb; som Exempel kan tiene, at en Ko endogsaa af det bedre Slags sædvanligen solgtes for 1 slet Daler; men Grunden hertil var, at Pengene alt vare ude af Landet²⁸).

II. Det er ovenfor berettet, at Veile blev besat af 2 Compagnier Ryttere og ligesaa mange Fodfolk; men det var naturligt, at Byen ikke vel kunde rumme saa stor en Mængde Soldater, og især de 300 Heste, som Rytterne havde. De bleve derfor adspredte i Omegnen, hvor vi see, at Rytterne ofte vare Bøndernes „Salvegarder“. I det Hele var Landboernes Skiebne ikke stort bedre, end Borgernes i Kjøbstæderne. Man veed saaledes med Sikkerhed, at Herregaardene Grundet, Høigaard og

huus oc Boning hannd nu iboer med en krep vdi sin haand och sagde, hannd kunde icke bliffue vdi sin huus for vdgiffit som dy Soldaatter begiertte och vilde haffue, som da vor vdi same hans huus.“

²⁶) Raadsuprot. 18 Dec. 1629. Jesper Jensen Bysfoged og Raadmand havde „for vdgiffit tidt oc offte veritt fængseligen anholdett, huor aff hand icke kunde befries förind hanns hustrue hos gott solet bekom penge till laans att vdgiffue for hannem.“ Andre siges ligeledes at have været fængseligen anholden och lidit megen tribulering.“

²⁷) Tingbog 1629 fl. St.

²⁸) Sfr. Farstrup's og Arelsons Dagbog S. 16: „Dog var her got Kiøb paa Korn og Fødevarer saa at hvem som havde Penge kunde kiøbe 1 Skieppe Rug for 6 s, 1 Skieppe Byg 4 s, 1 St. Havre 2 s, en Dre for 1 Rd., 1 Ko for 1 Rd.“ o. s. v. Tingbog 1630: „att paa dy tider kunde der kiøbis en bedre Ko for 1 slet Daler.“

Saralbskiær bleve udplyndrede²⁹⁾, og der er al Grund til at troe, at det samme er skeet ved alle Herregaardene i Egnen. Bønderne vare udsatte for allehaande Plyndringer og Mis-handlinger; især deres Heste og Dvæg bleve hyppigt bortro-vede³⁰⁾ og solgte i Veile; og vovede de at knurre herimod, var, som et Gempel skal vise, Døden stundom deres Lod. I Egtved Sogn i Landsbyen Bork var indlagt en „Salvegarde“, som fratog Bonden Hans Albrekten en Hest. Skarmfuld her- over truede Manden med at dræbe Rytteren, naar Leilighed gaves dertil; men han hentedes pludselig til Veile, hvor han indfattedes i Raadhuusstaarnet som Fange. Folgen af hans ufor-sigtige Udtryk var derpaa, at han kort efter uden videre blev hængt³¹⁾. Strax efter at Fienderne vare komne i Landet i Aaret 1627 blev en af deres Folk dræbt i Anders Andersens Gaard i Kragelund, Østersøede Sogn. Bondens Son mis-tænktes for at have udført denne Gjerning, og han maatte derfor tilligemed Faderen rømme fra Gaarden og skjule sig, for ikke selv at miste Livet. Da nu Østerrigerne ikke kunde finde den formeentlige Gjerningsmand, bragte de hans Moder og Søster ind i Fængsel i Veile, hvor de virkelig vilde have aflivet begge, hvis ikke en Vonde fra Kragelund havde mæglet Forlig med Ritmester Hundbroch, til hvis Eskadron den

²⁹⁾ Tingbogen 1629 p. fl. St., hvor der tydes efter det plyndrede Gods.

³⁰⁾ Tingbog 1630: „Dy trey heste, som rytterne vdi vfridstidt toge fra Jørgen Jensen i Jerleff.“ Tingbog 1623: „Den Roe, som Oluff Jensen i Kier-detye (Hornstrup Sogn) haffde ladit giffue Jind Jensen Barfell for, den indførde en rytter vid Raffn Jacob Sadler vdi J. J. huus som han haffde sin quartier, oc lidett der efter lod offuerste Bagtmester vid sin Corporal Bredahl borttage den.“

³¹⁾ Tingbog 1623. Et andet Sted ibd. siges: „Hans Albrigen som bode i Bork, hand opfatte sig imod Keyfers befalingsmend for en hest dy haffde hannem fratagenn, och derfor skulle hand henge.“

myrdede Rytter havde hørt. Soringen for Drabet bestod i en for den Tid meget betydelig Sum: 100 Rigsdaler i rede Penge, tilligemed 20 gode Orne; desuden maatte Bonden forbinde sig til at lade alt det Korn, som fandtes i hans Lade, af-tærste, og dernæst føre det ind til Veile til Ritmesteren³²).

Ikke sjelden skete det, at de Bønder, som Tid efter anden kom til Byen fra Landet, bleve anholdte og fængslede. Tre Mænd fra Slaugs Herred vare uheldigviis faldne i Hænderne paa Oberstlieutnant Johan Krume (Krehn?) og indsatte i Raadhuustaaonet, hvor de bleve truede paa Livet, hvis de ikke udlovede og skaffede Sikkerhed for 4 Rigsdaler og en god Ore af hver Gaard i hele Slaugs Herred. Af christelig Medynk gik nogle af Dorighedspersonerne i Veile i Morgen for de ængstede Bønder, hvorpaa disse fik deres Frihed. Vi see vel af Efterretningerne om denne Sag, at Bønderne senere betalte den forlangte Summa; men det synes af andre Omstændigheder, at de tre Mænd for en Deel have maattet udrede den af egenomme³³).

Skiondt Fienderne saaledes ofte øvede Voldsomheder mod Bønderne, findes dog ogsaa Exempler paa at deres Hjertes ikke altid vare tillukkede for enhver menneskelig Følelse. En dansk Dreng, som tjente hos „hopmand brockis felltvogter,“ (?) og 2 tydske Drengene stjal f. Ex. 3 Køer fra en stakkels fattig Skræder i Sandvad, Hveisel Sogn, og solgte dem til en Indvaaner i Veile, som lod dem slagte. Da Bonden klagede sin Nød for „Hopmand Brock“, sendte denne strax en Lieutnant til

³²) Lingsvidne i Lingsbogen 1629. 29 Decbr.

³³) Lingsbog 1631. De 3 Mænd vare „Hans Jenson i Løffund, Christen Løfson i Slaug, och Maß Jenson i Almskock.“ Aarsagen til dette Lingsvidne var, at Nogle ikke vilde betale, hvad disse Mænd havde udlagt for dem.

ham, der havde slagtet Kreaturene, og befalede ham at erstatte Bonden det Tab, han derved havde lidt ³⁴⁾.

Det bør ikke forbigaaes her, at det var i denne Krig, Præsten i Jellinge, Hr. Søren Stephansen Verst, ³⁵⁾ uheldigen kom af Dage (1628). Beretningerne om hans Dødsmaade ere saa forskellige, at det ikke let med Sikkerhed vil kunne siges, paa hvad Maade Fienderne have behandlet ham; men saameget er vist, at det var Troskab mod Konge og Fædreland, som bragte ham Døden. Man fortæller, at han skal have verlet Breve med den danske General i Fyen, hvilket Fienderne endelig opdagede; og da Budet, som pleiede at besørge disse Breve, blev undersøgt, fandtes det, at han havde det skjult i sin Vandringstav ³⁶⁾. Af Forbittrelse herover kastede Fienderne ham i Lænker og førte ham, efter Nøgles Sigende, til Haderslev ³⁷⁾; men at han her, saaledes som der sammentids berettes, skulde have taget Livet af sig selv, er ingenlunde rimeligt ³⁸⁾. Saavidt det efter de forskellige Udsagn lader sig tænke, er det derimod sandsynligt, at Fienderne først have pilnt ham

³⁴⁾ Tingbogen 1629.

³⁵⁾ Denne Mand, hvis Minde Efterkommerne med Taknemmelighed bør bevare, var en Søn af Hr. Steffen i Verst ved Eolding. 1614 blev han Rector ved Latinskolen i Beile og tillige Capellan sammesteds. 5 Aar efter, 1619, blev han Præst til Jellinge og Hover. (See Cl. Sørensen hos Gaarmann om Beile S. 76. og Thura „Valvæ scholarum apertæ“ caput octavum. Mscrpt. paa Universit. Biblioth.)

³⁶⁾ Pontoppidan Marmora Dan. II. 79. Thieses Folketsagn II. 38—9.

³⁷⁾ Resenii Atlas Danicus VI. 749. Mscrpt. paa Kongens Bibliothek. Liber daticus. Mscrpt. i Jellinge Præstegaards Archiv.

³⁸⁾ Thura „Valvæ schol. apertæ“ siger; „anno 1619 ecclesiarum Jellinge et Hover pastor factus, ubi miserabili morte periit ab hostibus trucidatus.“ Cl. Sørensens Ord om ham (Gaarmann S. 76) ere: „Han omkom elendig oc uheldig imedens de Keisersche hafde dennem Landit bemæchtigit.“

paa den senere saakaldte Præstehol, og tilsidst, efter et endnu levende Sagn³⁹⁾, til Spot og Spee ophængt hans affælede Egeme i Skæget, paa den Jernkrog, der til sorgelig Amin- delse herom den Dag i Dag sees oven over Jellinge Kirkebor⁴⁰⁾. Om Natten, tilføies der, nedtog hans Kone Etget, og begravede det ved Kirkemuren.

III. Hvad der forogede Landets Ulykke i denne sorgelige Krig, var at de danske Tropper stundom ikke opførte sig bedre end Fienderne. Et skrækkeligt Exempel herpaa afgiver følgende Handling, som Erlig og Velb. Hartvig Sares underhavende Folk udøvede mod Hans Munk i Hvilsberg, som det synes, uden al anden Anledning end en falsk Mistanke. Vi ville lade de Mænd, som afgave edelig Forklaring desangaaende, selv tale, saaledes som Tingbogen for 1630 beretter: Natten mellem Sancti Michaeli og Sancti Severini Dag 1628 hen- imod Dag, da kom der nogle Soldater med Musketter og tændte Lunter i Hænderne, bestormede Huset, sloge Vinduerne itu, hvorpaa Enkelte gik ind derigennem og aabnede Dørrerne for de Dyrige. En Soldat ved Navn Niels Griis var med dem, og søgte efter Hans Munk, og som han kom til Sengen, hvor denne laae, satte han Musketten paa hans Liv og sagde: Giorde jeg det ikke for din Kones Faders Skyld, skulde du nu

³⁹⁾ Mundtlig meddeelt af en gammel Bonde i Jellinge.

⁴⁰⁾ Med denne Tradition er blandet en anden, som findes anført i Thieles Følkesagn IV. 84, hvorefter de Svenske skulde have ophængt en Præst ved Navn Jacob Pedersen Berst paa Jernkrogen. Men at denne Fortælling er urigtig, sees først deraf, at Præsten paa de Svenskes Tid ikke heed Jacob Pedersen Berst, men Jørgen Pedersen Lemvig (Lib. daticus i Jellinge), der levede i Jellinge fra 1629 til 1669, og dernæst af Tilnavnet Berst, hvilket, som ovenfor sagt, Hr. Søren Stephansen havde af sin Fødeby ved Esbjerg.

faae din Afsteed.* Hans Munk bad ham for Guds Skyld om at stienke ham Livet; han vilde glerne følge dem, hvorhen de vilde have ham; men saasnart han var kommen op af Sengen, slog en Soldat ham i Hovedet med en Musket, saa han faldt om, hvorpaa de plyndrede og handlede meget ugudeligt i Huset. De sønderfloge Kister, Skrine, Skabe og Dørre, borttoge Godset, opbrændte Regnskabs-Bøger og Breve, væltede hans fattige Hustru, som havde ligget syg af Blodfot, af Dynen, hun laae paa, ned i Galmen, og borttog Dynen og andre Sengeklæder, hun havde i Sengen; desligeſte alle hendes ſkaarne Klæder, item fire Heste, en stor dansk Bibel og flere Bøger. Siden efter førte de Hans Munk ud af Huset uden for hans Gaard med blottet Hoved og bare Been, og uden anden Beskyldning end den Skiorde, han laae i; og saa ihlelskød de ham bag fra, saaledes som det var kiendeligt paa hans Linned⁴¹⁾.

41) Denne sammelige Gierning git dog heller ikke upaatakt hen. Efter at Freden var sluttet lod den Myrdedes Svoger Hr. Bernt Fallenskamp, Sognepræst i Piedsted, stævne nogle Bønder for Landsdinget, at de slutte vidne: „Om der er nogen som haffuer hans affgangne Suoger, som bleff ihlelskudt aff Hartvig Sares vnderhaffuendis sold, nogit uerligt att besynde eller paasige, enten i fred elder ufredstidt, och om nogen haffuer siett hørt elder fornummit, att hand haffuer verit med finderne att giøre Anuifning huor Bagtt skulle sættis och holdis, elder och siett elder hørt, hand nogen aff Kong. Matts. sold som komme her offuer i landen att forkundskabe *), elder och angiffuit nogit høf finderne dennem till anholdelse elder forhindring. Ittem om hand ide elendig och vfflydig bleff ihlelskutt, och hans huus och boe ganke spoleret och pløndritt.“ Alle de Indstævnte svore ved deres Siæls Salighed, at Hans Munk altid havde opført sig som en ærlig Dannemand, og at han uskyldig var plyndret og drabt. 14 Dage i Forveien var Stævningen forkyndt for: „Ærlig och Velb. Mand Hartvig Sare vdi Rugballigaard;“ men hvad Sagens endelige Udfald blev, vide vi ikke. (Lingbog 1630.)

*) Her synes at mangle noget.

Anden Afdeling.

Beile By efter Freden 1629 indtil den Svenske Krig
1643-45.

I. Endelig udraabtes Freden høitideligt den 4de Junii 1629, og Fienderne droge derpaa Tid efter anden bort. Beile By var vel endnu jævnlig udsat for Overlast af de hjemvandrende Tropper, der alle skulde derigennem; men enkelte Yttringer i Kilderne lade dog formode, at dette ikke altid har været Tilfældet ¹⁾; tvertimod synes det endog, som om Borgerne have faaet Godtgjørelse for den Tid, Soldaterne paa deres Gienemmarsch opholdt sig her ²⁾. Strax efter at Østerrigerne vare borte, begyndte Borgerne at ordne deres forstyrrede Anliggender, og de ved Krigen standsede Forhandlinger paa Tingene varetoges atter (20 Julii) ³⁾.

Byen var efterladt af Fienderne i den ynkeligste Tilstand; samtidige Beretninger sige, at henved 200 Huse vare nedbrudte, afbrændte og ødelagte ⁴⁾, hvortilblandt Borge-

¹⁾ Prot. Fol. Nr. 2. „Och bleff den edle Fred igien her vdrobt den 4de Junii Anno 1629, och siden effter Paanden er dette Krigsfolk igien vd aff Landett rocht, vden ald fuerd slaug, och Forhindringh.“
Cl. Sørensen hos Gaarmann om Beile S. 70: „de kom igien af Landen uden Nuord oc Brand.“

²⁾ Tingbog 1629: „Jens Vertillhem Borgemester kiøbte hos en hopmand, som wor kommen aff Søby vdi vendshysel, der de drog vd aff Landet, fire øren, oc hand gaff same hopmand for huer par XI Rigs-Dal. som hand same tidt vdi guldt oc rede Penge betalde hannem, huilcke bleffue siden vdgiffuit till hanns medhaffuendis Soldaatters vnderholding XI dags tid, hand der wor.“

³⁾ Tingbogen og Raadstuproto. 1629.

⁴⁾ Prot. Fol. Nr. 9. „Och mange Gaarde och Huse vdi Byen nedderbrutt, brend och øde, hen ved 200.“ — Raadstuproto. 1632: „En

mester Cl. Sorensens ⁵⁾ og adskillige af de meest ansete Borgere's Baaninger fandtes ⁶⁾. At hele Gader og Stræder laae aldeles øde, sees deraf, at Gadernes Retning fra ny af blev bestemt ⁷⁾. Den søndre Bro ved Byen var neppe at befare, og trængte saaledes til hurtig Hielp, hvilken Borgerne ikke formaaede at yde ⁸⁾. De offentlige Bygninger i Byen vare enten jævne med Jorden eller skrækkelig ilde medhandlede; thi, som vi ovenfor have set, var den latinske Skole ⁹⁾, Rectorens og Herernes tilligemed Klokkerens Volsger fuldkommen nedhuggede af Fienderne, ligesom Porthusene ¹⁰⁾ og især Kirken og Raad-

---

stor Diell aff Byen, hen vid 200 Ildsteder, ere aff finderne nederbredt och ødelagt." — Vi see heraf, at Byen dengang har havt en ikke ubetydelig Størrelse.

- ⁵⁾ Denne Mand var under hele Ufredstiden ene Borgemeester i Beile, da hans Collega Niels Knudsen var død 1626. Han maa formodentlig have gjort Fienderne noget imod; thi i Raadsuprot. 1629 siges: "Den dag Clement Seuerinsøn borgemeesters huus oc gaard (disseverre) bleff affbrendt." Hans Gaard laae ved Torvet, og som det synes paa Piornet af Kirkestræde, ligeoverfor Apotheket.
- ⁶⁾ Strax efter Ufreden i August 1629 udnævntes en Borgemeester Jens Bertelsen i den (1626) afdøde Niels Knudsens Sted. "Jens Bertelsens gaard bleff nederhuggen oc nederbrøtt aff finderne, fordi at han icke vilde den forfric med pendinge eller prouiant i nogen maade." Tingbogen 1630.
- ⁷⁾ "Imellem Sal. Her Anders Brædalls Arffuingers Byggested vid Nørreport och Knud Pedersen Bostrup hans huus, hand nyligen haffuer ladett sette, schall werre En gyde neder til Becken o. s. v." Prot. Fol. Nr. 2 f. 1.
- ⁸⁾ Prot. Fol. Nr. 2 f. 29: "voris Sønnderbrou vor megitt bygfelbig."
- ⁹⁾ Denne Bygning laae paa det Sted, hvor Byens Sygehuus nu findes (Resenii Atlas: Grundtegning af Beile, paa Universitetsbiblioth.). De øvrige her omtalte nedhuggede Huse have ligget tæt ved Skolen.
- ¹⁰⁾ Raadsuprot. 1629: "Tuge Christensenn shall serdige Gauslene paa Nørre portthuus." — Prot. Fol. Nr. 2 f. 76. "14 fl. Dal., som nu strax shall forbrugis till byens Sønnderport att fuldsferdige" (1639).

huset krævede meget betydelige Forbedringer. I hvilken Tilstand de to sidste Bygninger fandtes i Aaret 1630, vil følgende Uddrag af de optagne Synsforretninger bedst kunne vise.

I Kirken var der først i Taarnet nede i Waabehuset hugget 3 Skydehuller giennem Muren; siden ovenfor Svælvingen i Taarnet var der 6 Skydehuller, 3 paa den vestre, 1 paa den søndre og 2 paa den nordre Side, som Fienderne brugte til at lægge store Stykker i; de 4 vare to Aen og de 2 syv Dvarteer vide i Kanten indentil. Dermed var der gjort saa stor Skade, at Taarnet stod meget svagt, og hvis det ikke saasnart muligt blev istandsat, kunde man befrygte, at det vilde afftedkomme megen Ulykke. Dernæst var den tredje Pille fra den vestre Kirkedør, ved den nordre Side imod Midtgangen, ganske og aldeles nedfalden i Bunden tilligemed 4 Svælvinger, som hvilte paa den. Træværket og Bygningen under Taget var enten nedfaldet eller revnet, og maatte nødvendig mures af ny. 16 Stole vare aldeles sønderlagne, og de lange Vielfer, som laae tværs over Kirken ovenfor de nedfaldne Svælvinger, skulde ogsaa indlægges paa ny. Den fjerde Pille fra den vestre Kirkedør var sunken fra de øverste Buer, og dens Grundvold var saa daarlig, at man hvert Dieblif kunde vente dens Nedstyrtning; hvilket vilde blive saa meget desto farligere, fordi de to Svælvinger, der hvilede paa den, allerede vare sprukne, og derfor vilde følge med Pillen, naar denne faldt. Orgelet var aldeles øde, og Piiberne for det meste borttagne, hvilket ogsaa var Tilfældet med „Reieruerckit.“ Hele den store Kirkegaardsmuur, der var opført i Kalk rundt omkring og foroven belagt med Tagsteen, var aldeles nedbrudt og Materialerne borte, undtagen en ringe Deel Muursteen, som fandtes i Skandsen; ligeledes manglede de 4 opmurede Indgange til Kirkegaarden med 4 Jernrister til. Et nyt Huus paa elleve Fag, som Kirken saa Aar i Forveien havde ladet

opbygge og indrette til 3 Familier, var aldeles nedhugget, og paa Pladsen, hvor dette og det ligeledes nedbrudte Skolehuus havde staaet, var den østre Deel af Skandsen gjort, ligesom den søndre Deel af samme var opført paa det Sted, hvor Skolemesterens Gaard og Residence tidligere havde ligget¹¹⁾.

Raadhuset var omtrent i samme Tilstand som Kirken. Muren, hvor Indgangen til Raadhuus-Gaarden havde været, laae aldeles nedbrækket tilligemed Villerne, og der paa Stedet var opført en Skandse, som siden fuldførtes rundt omkring hele Bygningen. Det murede Huus, som stodte sønden op til Raadhuustaarnet, var i høj Grad brostfældigt, og Taarnet selv var ved den søndre Side nedfaldet. I den øverste Sal havde Fienderne nedhugget og forbrændt 5 Vælfker; den vestre Deel af Raadhuset, som var bygget af Bindingsværk, havde de behandlet paa samme Maade, og desuden borttaget 17 Vindueskarne med 4 Vinduer i hver Karm, saavel som 6 Dørre. Byens Seilværk havde Fienderne ladet opsmede¹²⁾.

Møllen tilhørte paa den Tid Kongen, af hvem den førstedes bort. Da Fienderne droge af Landet, efterlode de den næsten aldeles øde, og siden efter blev den vel igien opbygget, men dens Søgning var naturligviis langt fra saa stor som forhen, da Byen var i Velstand¹³⁾. Hertil kom at en stor Deel af Borgerne ikke lode deres Korn male paa Møllen, men brugte

11) Orig. Doc. i Paktten: „Kirken, Skolen og de Fattige vedkommende 1446—1700“ og Tingbog 1630. Synet var optaget efter Befaling af Cl. Sørensen, der tillige var „Regenskaffs-Prouste vdi Jellinge Seshell.“

12) Synsforretningen er indført i Tingbog. 1630.

13) Tingsvidne i Raadsluprot. 1632, 8 Mai: „Der finderne droge her aff landen, da vor samme Mølle mesten øde — och siden den er bleven førferdigett, da haffuer den icke haffit den søgning entten aff borgere elder andre, som vdi formere tidt.“

Haandværerne hjemme i Husene, hvilket ogsaa Byfogden nedlagde Forbud (mod (!) ¹⁴).

II. Efter hvad vi tidligere have sagt om Flendernes langvarige og ødelæggende Ophold i Beile, er det let at indsee, at de fleste af Borgerne vare ved Fredens Slutning berøvede Alt hvad de eiede ¹⁵). Nogle vare døde under Ufreden, Andre vare flyttede bort af Byen, hvilket foraarsagede de Tilbageblevne saa meget des større Besværligheder.

Det synes rimeligt, at Næringsveiene under Krigen tildeels vare standsede, maaskee naar man undtager Handelen, der dog kun var høist ubetydelig. Vi kunne slutte dette af dens Tilstand 1634, da der kun tilhørte Byen en Ilden Skude paa 4 Læster, en dito paa 3 Læster og en Seilings-Baad paa 1 Læst, som brugtes især til at løbe inden Landet med og forhandle sorte Leerpotter ¹⁶).

Foruden af Handelen levede Indbyggerne i ældre Tid især

¹⁴) Tingbog. 1633. „Byfogden, haffuer forbuden Borgerstiftuit her vdi Byenn som haffuer Handværn vdi dieris huuse, att dy icke lader der paa maale maltt elder miell, menns der med att søge till Kongens Mølle her for Byenn.“

¹⁵) F. E. Tingbøvidne i Raadstaprot. 1630. „Att Jacob pedersøn vdi fremfarne vfredelig tid er aff Fjenderne berøffuit och fratagen all hanns rörinndis guods och formue: hanns huus och Boning hand iboede er af dennem ruenerit och nederhugget, saa hand der offuer haffuer nu Intett vdi sin allderdom att forhielpe sig med, vden huif Gud alsommegtigste och gott folk hannem meddielse vill.“ — Raadstaprot. 1632. 8 Mai: „folkkenne mieste part forarmit, En part døde, och enndiels aff Byenn borttloffdt.“ — Desuden p. fl. Steder Fortegnelser over det borttrøvede Gods.

¹⁶) Raadstaprot. 1634. 10 Januar, hvor der tilføies: „och berette same folk, som ere boefatte Skatteborgere, att dy siellffuer førde same smaa Skuder och seglings Baad, saa dy icke haffuer elder behaffuer nogen anden der till, och icke her for Byenn ere flere Skuder, end som forbersøht ehr.“

af Humlehaverne, som dengang fandtes i meget stor Mængde ved Veile¹⁷⁾. Avlen var af saadan Betydning, at der ordentlig vedtoges, paa hvad Dag Humlen skulde plukkes norden eller sønden for Byen¹⁸⁾, og særskilte Opsynsmænd vare da ansatte for at vedligeholde Ordenen¹⁹⁾. Ligeledes fandtes der i Vedtægterne en egen Straf for dem, som vovede at opsamle Humle, førend den var plukket og affort, eller ogsaa uden Minde borttog Stængerne²⁰⁾ i Haverne. Men selv disse Byens Humlehaver vare odelagte af Fienderne, hvilket i Tingbøgerne især omtales at have fundet Sted i Mølholm²¹⁾, Suertpott, paa „Galgebjerg“²²⁾, Hurod og i Romshule.

Den egentlige Agerdyrking havde hidtil kun staaet paa et meget lavt Trin. Aarsagerne dertil vare fornemmelig, at de fleste Markjorder laae ovenfor høie svære Bierge, og at

17) En Grundtartsforretning af 1682 viser, at i den Tid gaves der 95 Humlehaver ved Byen.

18) Raadsuprot. 1633. 20 Sept.: „3 dag otte dage skall ploctis hombte sønden Byenn, och nu tillkommende Mandag otte dage norden Byenn; huo her imod gjør skall haffue forbrudt till Byenn huif hombte som affploctit vorder.“

19) Raadsuprot. 1629: „Jenns Radmusfen wor i sife hombte plocterie tilplict att haffue tillfunn med homblegaardene.“

20) Prot. Fol. Nr. 2. s. 11. Straffen var: „de skall stande i Halß Jernidt, och mieste huif di haffuer med ad farre.“

21) Dette Ravn har sin Oprindelse af en Krudtmølle, som allerede 1626 havde været nedlagt i mange Aar. Det hedder nemlig i Tingbogen s. d. N. om et Stykke Jord i Mølholm, at det stoder op til en Enghave, „som den gamle Krudmølle haffuer standen.“

22) „Gallibierge“ kaldtes nogle af de Banker sønden for Byen, sem nu under eet hedde Storbjerg. Benævnelsen Galgebjerg kom af 2 Galger, der idetmindste endnu 1679 kneisede paa Toppen af Banken (Grundtegn. af Veile i Kobb. til Resens Atlas. Universit. B.) Veien derud til kaldtes „Galligyde“. (Tingbog 1632). — Af de anførte Steder ligge de 3 første sønden og de 2 sidste norden for Byen.

Beleene tæet ved Byen vare i en saa ussel Forfatning, at det udkrævede meget betydeligt og kostbart Arbejde, alene at føre Stodningen derop²³⁾. I øvrigt maa man lægge Mærke til, at Søndermarken dengang vel hørte til Byen, men var fælleds og afbenyttedes meest til Græsgange, og at Norremarken saa langt tilbage i Tiden ikke afgav saa meget Viscieland, som nu, men var for en stor Deel beboret med Krat.

Endog flere Aar efter at Freden var gienoprettet (1635), herskede der saa stor Armød mellem Borgerne, at de ikke formaade at holde „Tjenestedrenge“ til deres Markarbejde, men maatte selv uden Andres Hielp forrette det; ved en Undersøgelse, som anstilledes desangaaende²⁴⁾, fandtes derfor i hele Beile By kun „6 Tjeneste-Suene“, og det var netop hos Borgemeistrerne, nogle Raadmænd og enkelte velhavende Folk²⁵⁾.

I den lange Tid, Fienderne opholdt sig i Beile, brugte de et meget betydeligt Quantum Brænde; efter en Synsforretning over Skovene²⁶⁾ var der hugget i Ladegaardskoven 912, i Loget Skov 240 og i Norreskoven 193 Ege- og Bogetræer, ialt 1345 Træer. Desuden haves der Efterretning om, at Sommeret af de nedhuggede Huse brugtes ikke alene til Hielp til Skanders og Vagthuses Opsørelse, men borttoges ogsaa af Commissbagerne og Soldaterne, som benyttede det til Brændsel²⁷⁾.

²³⁾ Betænkning om Tiende til Sognepræsten. Orig. Doc. i Paffens „Kirken og Skolen vedkommende 1446–1700.“

²⁴⁾ I Anledning af et Kongebrev om Skat. Raadssuprot. 1635. 18 Dec.

²⁵⁾ Da det maaskee ikke vilde være uden Interesse at kiende Datidens Kornpriser, anføres de her: 1632 vare Torvepriserne i Beile for 1 Td. Rug 2 flette Daler og 32 s, 1 Td. godt Byg 2 flette Daler og 1 Td. Havre 1 flet Daler. — Næste Aar 1633 kostede 1 Td. Brødrug 3 flet. Dl., 1 Td. godt Byg 2 flet. Dl. og 1 Td. Havre 3 flet. Rt.; see Tingbøgerne f. d. A.

²⁶⁾ Indført i Tingbogen for 1629.

²⁷⁾ Tingbog 1629-att by soldaatter som saa vdi hanss huus indførde till

Sæderne vare ved den lange Kovelshed, der havde hersket i Landet, uden Tvivl ikke lidet fordærvede. Syppigen omtales blodige Slagsmaal; ja endog saa Drab sandt stundom Sted. Som Exempler herpaa ville vi af Tingbogen for 1629 anføre følgende to Tilfælde: „Den 1ste October 1629 fandtes tæt inden for Vysreden Elget af en Mand, der var ihjelslaet, efter Formodning af en ubekendt Person, der løb omkring med et draget Væрге og bandede forskrækkeligt; ligeledes tre Uger før Mikkelsdag 1627 havde Hans Rasmusen Piber begaaet et Mord paa Claus Murmand, for hvilken Sierning han flygtede af Byen.“

Udskillige af de Fruentimre, der havde ført et utugtigt Levnet med de fremmede Tropper, ledsagede disse, da de drog bort²⁸⁾; men andre bleve tilbage, og dreve deres Haandtering saalænge indtil Øvrigheden udstedte Forbud derimod. I Slutningen af Aaret 1629²⁹⁾ stævnedes Ane Thomasdatter i Fiskergade, fordi hun nogen Tid lang siden Freden her i Landet var forkyndt, havde holdt et slemt uskikkeligt Huus med løbsagtige Folk, og det blev hende paalagt af Borgemeister og Raad, at dersom hun senere havde saadanne eller andre tyvsagtige Mennesker i sit Huus, skulde hun rømme Byen.“

Den almindelige Raahed, især i Haandværksklassen, yttrede

attskillige tider same gammell temmer, som dy villbe haffue brugt til brende.“ — Ibid. „dy Commisfe Baggere som forleden Vinter laa her vdi Byen, tog tow les der aff.“ o. fl. St.

²⁸⁾ Tingbog 1629, 17 Decbr. omtales et Fruentimmer, som fulgte med Rytterne „der de droge bortt och som haffde fremdragitt itt ganste ont løbsagtig leffnitt, som hun med horerie haffde ladit sig bruge vdi med dy frigsfold som kom her i landen, oc haffde dieris Inqvartering her i Byenn.“

²⁹⁾ Raadstaprot. 1629.

fig i Drukkenfab og Optøier paa Gaderne³⁰⁾. Kort for Juul 1629 sammenkaldte Dyrigheden derfor alle Haandværksmestrene paa Raadhuset, og befalede dem, at de i den tilkommende Julifest, og siden efter bestandigen skulde holde deres Evende, Tyende og Vorn til Udruellighed, thi dersom de befandtes i Drukkenfab at streife om paa Gaderne med Raab og Skrig, skulde de straffes med Fængsel og Jern, og siden sendes over til Kiøbenhavn, hvor de vilde komme til at lide og udstaae den Straf, som den høie Dyrighed der sandt for godt at paalægge dem³¹⁾.

III. Efter det korte Omrids, som vi her have søgt at give af Veile Byes Tilstand nærmest efter Freden 1629, er det klart, at der fornemmelig maatte være Spørgsmaal om, hvorledes Borgerne skulde kunne udrede, ikke alene de sædvanlige Skatter og Afgifter, men ogsaa Hielp til Kirkens, Skolens og Raadhusets Istandsættelse.

Skatterne, som paa den Tid af Kiøbstæderne skulde udredes, bestode, foruden nogle mindre, i den saakaldte „Unionsskat“ og Skat „til Vosseskytter og Vaadsmænds hold“, eller, som det ogsaa hedder: „Pengekat til Vaadsmænds Hvervning“; undertiden stilledes ogsaa Vaadsmændene selv til Flaaden. Men for nu at bestemme, hvorvidt Veile saavel som de øvrige Stæder efter Krigen vilde være istand til at udrede disse Afgifter, befalede Kongen, at Lehnsmanden paa Riber-

³⁰⁾ Tingbog 1630: „Nogle mend gaffues til sag, att dy Midfaste søndag næst forleden om Aftenen haffue effuerfaldit och med genalt beroffnit och fratagit nogle tende blus aff nogle Scholebrns hender, der dy ginge for Beatte Dirigsbatter, aff hindis Moders huus och neder i Norgade for Niells franssons huus, huor bruden bleff indfollgit, att be thiene till hindis Brudescng.“

³¹⁾ Raadhusprotocol 1629.

huus Erl. og Velb. Albrecht Skeel og Lehnsmanden paa Goldinghuus, Erl. og Velb. Gunde Lauge, skulde sammentræde til en Commission. Den 14de October 1629 udgave disse Mænd i Hølstebro et Brev „angaaende Beile Byes Forskaanelse for Skat, saa og for Bøsseskytter og Waadsmænds hold“³²⁾; men hvori Forskaanelsen enkeltviis bestod, vide vi ikke med Sikkerhed. Det synes kun som rimeligt, at Byen først befriedes for at betale de Afgifter, som under Ufreden vare forfaldne til Kronen, og dernæst at „Unionsskatten“ i den første Tid nedsattes til det Halve; ligeledes synes det som de 6 til 8 Waadsmænd, Byen hvert Aar pleiede at stille til Flaaden, i nogle Aar ikke bleve fordrede³³⁾. I Begyndelsen af Aaret 1630 paalagdes derimod Borgerne en Skat, som de, uagtet den Lettelse, der var tilstaaet dem, ikke formaaede at udrede. De affendte derfor Ridesfogden i Goldinghuus Lehn, Jørgen Knudsen, til Kiøbenhavn, for at tale Byens Sag, og han vendte virkelig den 3die Marts s. A. tilbage med et Kongebrev, som fritog Borgerne for den paabudne Skat³⁴⁾. En anden Skat, der paabødes endnu i Efteraaret 1630, af 300 Speciedaler³⁵⁾ er

³²⁾ I et Register mellem Byens Privilegier læses: „Een Copia som Erlig och velb. Mennd Her Albritt Skeell oc Gunde Lauge haffuer giortt vdi Hølstebrow efter K. M. befaling den 14 Octbr. 1629, anslangende om forskønnelse for Skatt saa och for Bøsseskytter och Bødsmandsholdt.“ Copien findes vel, men Skriften er ganske ulæselig.

³³⁾ I en Skrivelse fra Iver Bind, „Kirken og Stolen vedf. 1416—1700.“ hedder det ifølge et vedlagt Kongebrev: „att I derudi byen saavel som vdi Golding maa vere fri for huiff skatter och andet I resterer med effter den ordinanz som Commissarierne giortt haffuer.“ — See endvidere Anmærkn. 37.

³⁴⁾ Løst Blad „Kirken og Stolen vedf. 1416—1700.“; og tilføies der: „Bleff hannem daa forærit 1 Rosenobel, oc 6 Daler.“

³⁵⁾ Ringbog. 1630.

sandsynligviis bleven betalt med det Halve, da der ikke gives nogen Efterretning om, at Byen ganske er bleven forskaanet derfor. Næste Aar 1631 den 21de Julii taxeredes Veile for 208 Speciedalere til Hielp til Dækning af Rigets Giæld; men den 22de November s. A. kom der atter Brev til Borgerne, at de skulde være fritagne for Betalingen deraf³⁶⁾. Endnu 1632 nød Byen Eindring, idet kun Halvparten af de krævede 208 Speciedalere bleve betalte³⁷⁾; men omtrent fra den Tid af tiltog Unionsskatterne lidt efter lidt, og udgjorde indtil 1639 sædvanligen omtrent 280 Speciedalere; 1639 beløb de sig til 475 og 1641 til 570 Speciedalere. At imidlertid disse Skatter langtfra altid ere betalte, sees af et Kongebrev dat. Kiøbenhavn den 11te Mai 1642, paa hvilken Tid der resterede: tre Unionsskatter, forfaldne fra Martini 1640 til Mikkels Dag 1641; to Pengeskatter til Vaadsmænds Hverving, forfaldne til Sanct Hansdag 1639 og 1641; og desuden Borgernes aarlige Vyskatter for flere Aar³⁸⁾. Da imidlertid ikke længe derefter Krigen med Sverrige udbrød, og Veile efter Freden var i høj Grad ødelagt, ere disse betydelige Restancer rimeligviis aldrig blevne betalte.

I hvilken sørgelig Tilstand Kirken og Skolen be-

³⁶⁾ Kammerregnskab i Prot. Fol. Nr. 2. f. 25: „Same aar denn 22 Nouemb. haffuer og forhuerssmit Kong. Matts. Missive till voris hære Lensman Velb. Ernst Normand, att by Raadigst motte forskaanis for forne paabuden Skatt.“

³⁷⁾ ibd. f. 30: „Anno 1632 sinnge vij Kong. Matts. Breff daterit Kiøbenhaffu denn 27 Junii, att vij her aff Byenn skulle vdgiffue 208 Specie Daler till Landsskatt: Deg ere vij effter denn Forordning som velb. her Albrett Steell oc Gunde Långe haffuer giortt effter Kong. Maytts. Raadigst befaliung vdi Hollstebrou forskaanitt for halffpartt aff forne Skatt.“

³⁸⁾ Orig. Skattebreve i „Militairvæsen og Indquartering 1630—1650“ og „Kantskat og andre Skattepaalæg 1602—1700.“

fandttes, maa enten giennem Lehnsmanden eller Borgemeistrerne i Veile være kommen Kongen for Øre; thi den 26de Februari 1632 udstedte han en Befaling til Lehnsmanden Ernst Normand³⁹⁾ paa Coldinghuus, „at han med Flid skulde skaffe Underretning om Kirkens, Skolens og Broernes Tilstand, da Kongen havde bragt i Erfaring, at Byen selv manglede Gøne til at istandsætte disse.“ Nogle Maaneder efter, den 19de Mai 1632, sendte Jver Wind et kongeligt Måssive til Borgemeister Slemen Sorensen i Veile, angaaende den tilstaaede Hjælp, som skulde udredes af de øvrige Kirker i Stiftet⁴⁰⁾. Allerede 1633 var den nedbrudte Skole igien opbygget⁴¹⁾ og næsten færdig; men det gik langtsfra ikke saa hurtigt med Kirkens Reparation. Endnu 1636 klagede Sognepræsten til Døvrigheden over, at Bidragene af de øvrige Kirkers Indkomster, som vare skienkede af Kongen, ikke bleve krævede med den tilbørlige Strengthed; Kirken forsaldt derfor mere og mere; Kirkegaarden stod endnu aaben og laae under Fæsed⁴²⁾. 1636 gaves der heller ikke noget Orgel i Kirken⁴³⁾.

Ulige hurtigere gik det derimod med Raadhusefs Istandsættelse. Som sædvanligt var i fordums Tid, holdtes der 1630 atter Bryllup paa Salen⁴⁴⁾; men Bygningens Istandsættelse var

39) Erl. og Velb. Ernst Normand til Selsø blev Lehnsmænd paa Coldinghuus efter Gunde Lange Philippi Jacobi Dag 1631.

40) Orig. Docum. „Kirken og Skolen vedt. 1446—1700.“

41) Thura: „Valvæ scholarum aperta“ Mscrpt. Universitetsbib.

42) Klagen, som er dat. d. 4 Febr. 1636, er indført i Raadsprot. 1636 6te Febr.

43) Ræmnerregnskab for 1636, Prot. Fol. Nr. 2 f. 46: „den 8 Junij giffuit efter Borgemeister och Raads befaling en person, som skulle haaffue giertt Zit orguerch her i Kircken. 2 Dr.“

44) Ræmnerregnskab 1630. Prot. Fol. Nr. 2. f. 29: „Noch er opbaaritt som Ertlig oc Velb. Jomfru Liene Jull til Allstedt haaffuer foraritt,

bog endnu ikke færdig; thi i Aaret 1631 lignedes en Skat af 6 Skilling danske paa hver Mark Grund til Raadhusets og Sønderbroens fuldkomne Opbyggelse⁴⁵⁾, og i samme Aar udbetalte Ræmmeren omtrent 120 Dr. til Arbejdet paa Raadhuset. Ved denne Tid købte Byen ogsaa et Sælerværk hos „Wolff Warttsker vdi Aarhus huus“ for 60 Daler foruden den øvrige Beføstning, der beløb sig til 19 Dr.⁴⁶⁾.

Af Skatten til Raadhusets og Sønderbroens Istandsføttelse, udbetaltes 1631 af Ræmmeren 46 Dr., foruden 20 Dr., som en Borger Finn Jonsen havde forstrakt, for at Sønderbroen endelig ganske kunde blive færdig, hvilket var af højeste Vigtighed for Byen⁴⁷⁾.

Lidt efter lidt forbedredes saaledes alle de offentlige Bygninger, som Fienderne havde ødelagt; men endnu stod der en vigtig Ting tilbage at ordne, og dette var Fornyelsen af Byens Privilegier og Adkomstbreve, der næsten alle vare blevne forværvede under Krigen. Aaret for Fiendernes Ankomst havde nemlig den brave Borgemeester Clemen Sørensen ladet indrette to nye Stabe paa Raadhuusfalden, hvori Byens Archiv blev ordnet og indlagt. Men saasnart Fienderne havde forskandset sig paa Raadhuset, borttog de Stabene, og ødelagde ved denne Leilighed Byens „Knaphog“, hvori Vedtægterne og andre vigtige Ting for de sidste 200 Aar vare indførte, tilligemed Regnskabsbøgerne, Skifte-, Jordskylds- og Borgerstabsbøgerne,

---

for hiendis Pigis Brollup, som bleff giortt paa Raadhuusitt, Pennge XV Dr.“

45) Raadstaprot. 1631, 1 April. „Bleff aff Borgemestere och Raad sambtyckt att giffuis och optreffuis aff huer 2 skatt till raadhuß bygning och sønderbrou att lade ferdige VI 2 dansk, foruden vdgiffit aff Ciensdommer.“

46) Ræmmerregnskab 1631. Prot. Fol. Nr. 2.

47) Sammestede.

foruden en meget betydelig Deel af Kirkens og Byens ældste og nødvendige Documenter⁴⁸⁾. Uerstatteligt vilde dette Tab have været, hvis ikke Clemen Sorensen allerede 1621 havde ladet indføre Afskrifter af de vigtigste Breve i en Protocol, som han nu efter Krigen (1631) skienkede til Byen⁴⁹⁾. Selv reiste han samme Aar, som Freden var gienoprettet, til Kiøbenhavn, saavidt vi kunne skønne, for at ansøge om de tabte Privilegiers og Udfomsbrevs Fornyelse⁵⁰⁾; maaskee var det ogsaa hans Hensigt, at gøre Kongen og Rigsraadet opmærksomme paa Byens ulykkelige Tilstand; men om han udbirkede Noget ved denne Reise, er os ikke bekendt. Strax efter Hiemkomsten begyndte han i Forening med Raadet at arbejde paa en ny Samling af Vedtægter, tilligemed en Udfigt over Byens Eiendomme og Jorder „efter otte Dannemønds derom erhvervede Kundskab.“ Disse vigtige Documenter indførtes 1631 i en stor Protocol, som endnu findes i Byens Archiv⁵¹⁾ og som afgiver mange brugbare Efterretninger om denne Periode. Med Fornyelsen af Privilegierne gif det imidlertid noget i Langdrag. I Mars Maaned 1634 reiste Clemen Sorensen tilligemed den anden Borgemeester Laurids Lauridsen til Skander-

⁴⁸⁾ Protocol. Fol. Nr. 2. Ringb. 1632.

⁴⁹⁾ Sammesteds: „Dh den største Skade ehr, att da bleffue mange aff Byens, Kirckens och Prestegaardens Bressue borttagne, som Byen laae stoerligen macht paa, Dh icke den Skade kand foruinde, hvis icke woris høye offrighedt naadigst will dem Renovere effter Copierne, som vdi Borgemeester Clement Seuerinsens Bogh, findes rigtig indførte, Dh hand nu Byen med forærett haffuer.“ — See isvrigt Cl. Sorensen, hos Gaarmann om Beise S. 58—59.

⁵⁰⁾ „Privilegierne“: Bag paa et Register er skrevet med Cl. Sorensens egen Haand: „Denne Register er mig sendt fra Wedel til Kiøbenhaffu Anno 1629, Paa de Byens bressue, som endda wore i beholding offuerbleffuen hos Byen.“

⁵¹⁾ Protocol. Fol. Nr. 2.

borg, hvor Kongen og Rigsraadet da vare, og ansøgte underdanigst: om Byens Privilegier og Kongebreve maatte blive fornyede, efter som de i Ufredstiden vare skamferede og fordærvede. Siden efter var Laurids Lauridsen i samme Grunde paa Guldninghuus og i Ribe; men de fik dog ingen anden Besked, end et kongeligt Misjive til Hr. Albrecht Steel og Lehnsmanden Ernst Normand, at de især skulde søge Underretning om, hvorvidt Byfreden udenfor Byen strakte sig, hvilket endnu ikke var skeet i Begyndelsen af Aaret 1635⁵²⁾. Alligevel confirmerede Kongen den 27de Marts 1635 Byens ældste, af Kong Valdemar (1327) udstædte Privilegier, tilligemed forskiellige Tid efter anden af Kongerne udgivne Gavebreve m. v.⁵³⁾.

Det bør ikke forbigaaes med Taushed, at dette skete netop, da Byens brave Borgemeister Clemens Sørensen Vedel, efter i 31, især i Slutningen voldsomt bevægede Aar, at have styret Beiles Anliggender, forflyttedes til Laugmandsstolen i Tønsberg i Norge. At give en udførlig Fremstilling af hans Liv og Virken, tillader Rummet os ikke; vi ville her kun bemærke, at det ikke varede længe, før han atter vendte tilbage til sin Fædreneistad, for at ende sine Dage i Fred. Vi gienfinde ham 1641 i hans forrige Gaard ved Torvet; men idelige Indquartringer og de derpaa følgende Krigsuroligheder bragte den hæderlige Elding fra den Tid af hyppigen Krænkelser og Sorger, som vistnok bidroge til at fremskynde hans Død⁵⁴⁾.

IV. Efter den keiserlige Krig finde vi i endeel Aar ingen Spor til Indquartringer i Beile. Først i Aaret 1638 fore-

⁵²⁾ Protocol. Fol. Nr. 2 f. 36.

⁵³⁾ „Privilegierne“ og Cl. Sørensen's Prot. Fol. Nr. 3.

⁵⁴⁾ Raadstaprot. 1635. 6 Marts. Gaarmann om Beile S. 81. Orig. Doc. „Militairvæsen og Indquartring 1600—1650.“

spurgtes der hos Borgerne, ifølge Skrivelse fra Kongen: „om de helst vilde have Soldater i Qvarteer, eller betale for at blive dem qvit.“ Svaret lod vel, at de helst vilde efter deres fattige Formue betale en billig Pengesum⁵⁵⁾; men ikke desto mindre see vi dog, at i Aaret 1639 vare en heel Deel Militaire indlagte i Byen. Et Beviis paa, hvor betydelig deres Mængde var, afgiver den Omstændighed, at een enkelt Mand havde i Qvarteer en „Captein Lutenant“ selv tiende; men da han klagede derover, fik han ogsaa Understøttelse af Byen⁵⁶⁾. Raadstupsprotocollerne fra denne Tid berette hyppigt, at Klammerier foresaldt imellem Borgerne og Soldaterne, ja der siges endogsaa, at disse sidste ofte deserterede⁵⁷⁾. Ved et Kongebrev, dat. Gylfstad den 17de Septbr. 1639, befalede desuden, at Borgereskabet ikke maatte lade skienke, eller Drif udtappes enten til Rytteriet eller Andre i deres Huse til Overflødighed, længere end til Kl. 9 om Aftenen efterat Bagten var sat; og hvor saadan Ustikkelihood skete, skulde Borten give Bagten det tilkiende⁵⁸⁾. — Vi kunne endnu bemærke, at det synes som Borgervæbningen i Beile først paa denne Tid er bleven ordentlig indrettet. Allerede 1636 findes der vel Spor til, at Borgerne vare samlede til et Corps⁵⁹⁾; men de vare deelte i Corporalskaber og havde ingen Officerer. Disse bleve ved en Skrivelse fra Lehnsmanden „Mogens Wille“, af 1de August 1641, befalede at skulle bestaae af en „Stadshopmand“, en „Lyttenant“ og

55) Raadstupsprotoc. 1638. 29 Octob.

56) Raadstupsprotoc. 1639. 11 Octob.

57) Raadstupsprotoc. 1640 p. fl. Et.

58) Raadstupsprotoc. 1642. 6 Junii.

59) Raadstupsprot. 1636: „Hanns Eipersonn Spilmand loffde och tillsagde, att hann vill och skall thienne Wedle Bye for een Tromflaæter, oc verre tillstede oc medfollge om Rogitt med folk och vdbud paa kom.“ Docum.: „Militairvæsen og Indqvarter. 1600—1650.“

en „Fendrich“, og det bestemtes tillige at de skulde sværge Tro-
skabsæed i Golding⁶⁰).

Indqvarteringerne vedbleve imidlertid at foruroilige Bor-
gerne i Beile; 1641 var Ritmester Velb. Hinrich Rangow med
sin Eskadron indlagt i Byen⁶¹), og aldrig saasnart var han
borte, før nye Eskarer indfandt sig. Med disse foresaldt der
idelige Stridigheder, som ikke sielden udartede til Slagsmaal,
hvorfor der udkom en kongl. Befaling⁶²): at dersom Borger-
skabet sloges eller utilbørlig skændtes med Rytterne, skulde den,
som Skylden fandtes meest hos, eller hvor det gik lige op,
begge Parter straffes paa Kroppen, eftersom Forseelsen var
til, uden videre Proces.“

Fra den 22de Junii 1643 laae Oberstlieutenant Friedrich
v. Buchwald til Norderhof med sit Compagnie i Beile, hvorfra
han rimeligviis først ved de Svenskes Nærmeise 1644 er dra-
get bort⁶³).

Tredie Afdeling.

De Svenske i Beile 1644—45, og Byens Tilstand indtil 1657.

I. Endnu engang i Christian den Fierdes Levetid blev Jyl-
land hærget af et ødelæggende Indfald. Efterat denne Konge

⁶⁰) Raadstaprot. 1641.

⁶¹) Orig. Doc.: „Militairvæsen og Indqvart. 1600—1650.“

⁶²) Kongebrevet, som er dat. Rendsborghuus den 1 Martis 1642, findes i
Raadstaprot. f. d. A. den 6 Junii.

⁶³) Endnu d. 5 Decbr. 1643 var han i Huset hos Cl. Sørensen, med
hvem han havde heftige Uenigheder. „Militairvæsen og Indqvart.
1600—1650.“

nemlig ved Freden i Lübeck 1629 havde forladt de Lutherfkes Partie og stillet sig neutral, havde Sverrige under Gustav Adolph indtaget hans Plads mod Keiseren. Gustav Adolph faldt ved Lützen 1632, men ikke desto mindre vedbleve hans Tropper at kæmpe i Tyskland mod Østerrige, skiondt med afserkende Lykke; og 10 Aar vare allerede saaledes forløbne. Som klog Statsmand indsaae Christian 4., at det kunde blive ikke mindre farligt for Danmark, hvis de Svenske, der i Grunden tragtede mere efter egen Fordeel, end efter at befordre de tyske Lutheraneres Vel, fik en afgjort Overmagt: end hvis Tilfældet blev, at Keiseren vandt en fuldkommen Seier over alle sine Modstandere. Kongen søgte derfor mere end een gang at mægde imellem de stridende Parter; og heldede i sin Politik snart noget mere til det ene, snart til det andet Parti. De Svenske paa den anden Side indsaae ligesaa godt, at saalænge Christian IV. endnu havde Noget at sige, vilde de ikke kunne opnaae nogen fordeelagtig Fred med Keiseren; og de besluttede derfor hemmeligt at svække Danmarks Kraft. Nogle meget ubetydelige og fuldkomment ugyldige Skingrunde tilbode sig; og den svenske General Torstenson rykkede pludselig i Efteraaret 1643, uden foregaaende Krigserklæring, ind i Pommern, hvor Ingen ahnede en Fiendes Komme, eller søgte at giøre nogen Modstand, med Undtagelse af Fæstningerne Gylkstad og Kremenpe, som ikke bleve erobrede. Efter at derpaa Slesvig var bleven besat, fordeeltes Regimenterne rundt om i Landet, og Oberst Douglas fik Qvarteer i Haderslevhuus Amt, for, naar Vinteren var til Ende, at drage videre frem.

Denne Fremrykken skete i Begyndelsen af Aaret 1644 uden nogen synderlig Modstand fra de Danskes Side. En Deel Ryttere, under Oberst Buchwalds ¹⁾ Befaling, som stode

¹⁾ Rimeligvis den samme Mand, som fra d. 22 Junii 1643 indtil dette Aars Udgang laae med sine Ryttere i Weile.

ved Golding, bleve fordrevne af de Svenskes overlegne Magt, og Buchwald maatte trække sig tilbage til Fyen. Samme Skiebne havde Rigets Marsk Anders Wilde efter adskillige Smaatræfninger, og Jylland var saaledes atter overladt til den sorgelige Skiebne, at tages i Besiddelse af en Fiende, der betragtede Landet som et Bytte, hvoraf han maatte søge at gjøre sig al den Fordeel, som kunde opnaaes, saa længe det var i hans Magt.

II. Vi kunne ikke sige med Sikkerhed, hverken naar Fienderne ere ankomne til Beile, ei heller hvor stort deres Antal var, som bleve indlagte her. Raadstuarhivet i Beile indeholder desværre kun meget faa og mangelfulde Efterretninger om de Svenskes Ophold der 1644—45. Tingbøgerne og Raadstusprotocollerne, som ellers efter den keiserlige Feide endnu findes temmelig fuldstændige, ophøre ganske fra 1613 til 1616 tilligemed alle vigtigere Ræmmerregnskaber, Skattelister o. s. v. Maa skee ere de forgaaede ved Ildbrand hos en eller anden Øvrighedsperson, eller ogsaa borttagne af de Svenske selv. Men ligesom forhen de keiserlige Tropper, saaledes toge nu ogsaa de svenske Raadhuset til et Slags Hovedquarteer i Staden, og befæstede det blandt andet ved at hugge Skydehuller i Vulfværket, der gik rundt omkring Gaarden. En stor Deel af de Huse, som laae paa Torvet, omkring og ved Raadhuset, bleve, tilligemed adskillige andre, nedbrudte, for at Fienderne kunde have fri Udsigt til Siderne og bedre holde Vagt. For Resten bleve, som naturligt, ogsaa Porthusene ved Nørre- og Søndre Port omdannede til Vagthuse ²⁾.

²⁾ De fleste af disse Efterretninger om de Svenskes Afsærd i Beile ere uddragne af en Synsforretning over Byens Tilstand 1645, der begynder saaledes: "Wedle Byes Angiffuende for di goede Welb. H. Commissarier, anlangendis huad Skade och Vdgiffit denne fattige Bye formedelst dett Suenbske Indfald er lidit och till for aarsagett." Vaffen "Justits og Tingfager 1640—60."

Det sees aabenbart nok af Kilderne, hvor faa diøse endog ere, at Veile Borgere behandlede meget haardt i denne Krig. Den største Deel af dem nødsagedes til, for Fiendernes Skyld, at forlade Huus og Hiem, og opholde sig paa fremmede Steder ³⁾ med Hustruer og Børn, medens de Svenske borttog Alt, hvad de havde efterladt sig. De Borgere, som bleve tilbage i Byen, mistede alle deres værlige Eiendele, endog saa dem, de havde nedgravet i Jorden, og vare idelig udsatte for voldsomme Udpresninger saavel af Penge som af Proviand ⁴⁾. Et mærkeligt Exempel paa Borgernes Trængsler i denne urolige Tid, afgiver en Optegnelse ⁵⁾ af de Udgifter og Tab, som en enkelt Indvaaner i Veile (maaskee Mads Thomsen, der var anden Borgemeester) under Krigen havde havt; vi tage derfor ikke i Betænkning, fuldstændigt at meddele dens Indhold, uden dog at følge Originalens slette Skrivemaade. Mandens egne Ord ere følgende:

„Paa Kierdgaard . . . . . ⁶⁾ og paa mit eget Foder er

³⁾ Der siges ikke, hvilke diøse fremmede Steder vare; men det synes ikke urimeligt at antage, at det fornemmelig var Byen og Sjælland, de Flygtende søgte til. Der fortælles saaledes, at Sognepræsten i Colving, Hr. Anker Sørensen, formedelt Fiendernes Indfald 1643 tog sin Tilflugt til Kierteminde i Byen. See „Niber Stifts Presbyterologie“ Kallste Mscrptsamling 4to 502; i det fl. Kgl. Biblioth.

⁴⁾ See den ovenfor nævnte „Synsforretning“ paa fl. St.

⁵⁾ Løst Blad i Yalken: „Militairvasen og Indqvartering 1640—1650“ med Paaskrift: „Extract. Vdgift Til Suenstlens Contribution 1645.“ Som Prove paa Optegnelsens slette Orthographie, hidsette vi Begyndelsen: „Angiffues Vndersk“ Skaade aff dj Svenske Ehr sked Medt Roustwerj, och ellers Motte til Dennom udgiffue thid efter anden som bleff paalagt“; og længere henne: „Noch Bleff mig en housz Rouenneridt vor thoue louffl höye, och Nöyiligen vor Med louffler lagt“ o. s. v.

⁶⁾ Et usæfeligt Ord. (Staldrum?)

mig fra berøvet 180 Orne ⁷⁾ , Parret à 30 Rbd. er	2,700	Rd.
Endnu er mig fratagen 5 Heste, kostede mig selv	150	—
18 Sviin saa gode som	30	—
Ege- og Fyrre-Tommer for	40	—
15 Tylter Fyrre-Deller, à 9 Mk. er	22½	—
Endnu blev der ruineret for mig et Huus, der var 2 Loftet høit og nyligen forsynet med Loftet og Dørre, hvilke bleve borttagne, foruden Stene og Kalk, jeg havde liggende i samme Huus. Her ved er gjort mig Skade for	250	—
Endnu leed jeg Tab, da Svensken gik omkring i Byen og opskrev hvad der fandtes i Husene; da imidlertid fratoges der mig i Linfløder, Hør og Hamp, og andet mere for	150	—
Desuden givet til Contributionskat, Proviant- og Summelskatter, 3 Bogne og Hestes Udredning, foruden den Indqvartering man daglig maatte holde, og ellers i andre Maader, som i denne strenge Tid paa deres haarde Anfordring er medgaaet, i Penge	600	—
Dette er mig saaledes frataget og udgivet som forskrevet staaer; og desforuden har jeg maattet forlade Huus og Hiem og med 20 Personer opholde mig paa et fremmedt Sted i 22 Uger, hvilken Underholdning, saavelsom Fragtning af Skib og Reise frem og tilbage, ikke er gjort under	200	—

Tilfammen Skade 4,142½ Rd.*

⁷⁾ Et saa overordentligt Antal Orne kunde en enkelt Mand i en Riobstad neppe have, med mindre han enten havde Landeieendomme, hvilket de to utydelige og neppe læselige Ord synes at underrette om; eller at han ogsaa havde paataget sig en eller anden Leverage.

Denne Sum, der paa hvin Tid var meget betydelig, kunde man lettelig fristes til at ansee for overdreven, hvis der ikke tillige var bevaret en kort Optegnelse ⁸⁾ over den Skade, som hver Borger for sig havde lidt, hvoraf man sees, at adskillige Andre anslog deres Udgifter ligesaa høit. Borgemeister Hans Svane angav sit Tab endnu højere til 4,500 Rd. ⁹⁾; forrige Borgemeister Jens Berthelsens Enke mistede 3,500 Rd. og Jørgen Staalsen, der siden blev Borgemeister, 3,400 Rd. I det Hele bleve Byens Udgifter og Tab under de Svenskes Ophold ansatte til 38,000 Rd. ¹⁰⁾.

Optegnelsen er i øvrigt særdeles mærkelig, da den ikkun indeholder Navnene paa 51 Borgere, foruden de fire, vi ovenfor omtalte; hvilket synes at vise, at disse vare de eneste Tilbageblevne, hvorimod alle de øvrige Borgere vare dragne bort til fremmede Steder. Dette vinder Bestyrkelse derved, at den Sum, som udkommer ved at optælle Listen, stemmer ganske overeens med det Beløb, som et andet Sted berettes, at have været hele Byens Udgift under de Svenskes Besætning „efter enhver Borgers Angivelse derom“ ¹¹⁾. Af disse 51 Borgere angaves Skaden omtrent saaledes:

⁸⁾ „Antegnelse som sig haffuer angiffuen med vnderstrø Beuisers Indhold til Svenskens Contribution, saa och staade for vden lid haffuer som følger.“ — Den er skreven med samme Haandskrift, som den ovenfor meddeelte Skade-Optegnelse, og findes sammesteds som denne. Maaſkee ere disse 2 Blade Levninger af et udførligt Helt om hver enkelt Borgers Udgift.

⁹⁾ Efter denne Sum følger i Listen Mads Thouesens Tab 4000 Rd.; hvilket Beløb jeg antager at være det samme, som det, hvorom Talsen ovenfor var.

¹⁰⁾ See ogsaa Synsforretningen 1645.

¹¹⁾ Sammeslede.

1 havde mistet 2,500 Rbd.	2 havde mistet 600 Rbd.
1 — — 1,400 —	2 — — 500 —
2 — — 1,000 —	10 — — 400 —
1 — — 900 —	9 — — 300 —
4 — — 700 —	10 — — 200 —

og de øvrige 12 mindre Summer under 200 Rbd.

Allerede i Julii Maaned 1641 traf Torstenſon ſig vel ud af Holſteen; men ikke længe efter, nemlig ſidſt i September, ſendte han Oberſt Helmutſh Wrangel med 2000 Ryttere og 500 Fodfolk over Elben ind i Danmark. Saasnart denne vilde Kriger havde ſaaet Forſtærkning fra den forenede ſvenſke og hollandske Flaade, erobrede han Haderslevhuus og Ribe, og rykkede derfra op i Jylland til Randers, hvor han afſat og forſkandsede en Leir. Rimeligviis har han paa dette Tog været i Beile og udfuet Indbyggerne, ſkiondt der ikke gives nogen Efterretning derom. Imidlertid havde den danſke Marſk Anders Wille i Forening med Erkebiskoppen af Bremen, Prinds Frederik af Danmark, ſom var udnævnt til Generaliſſimus i Holſteen, ſamlet en Hær ved Suoghoi, hvor de havde forſkandsſet ſig; og ikke længe derefter brød Prindsen op fra Leiren for at tilbageerobre Ribe, hvilket ogſaa lykkedes den 30te December 1644 ¹²⁾. Prindsens Plan gif derefter ud paa at angribe Wrangel i hans forſkandsede Leir ved Randers; men dette vilde Anders Wille ikke vove, og herover opſtod der Uenighed mellem dem, ſaa at Marſken traf ſig med ſine Tropper tilbage til Fyen. Ikke ſaasnart fik Wrangel Underretning herom, for han rykkede ud af ſin Forſkandsning, og lode ſaa hurtig ſom muligt glennem Jylland tilbage til Holſteen ¹³⁾.

¹²⁾ Acter Eſterr. om Ribe i Krigen 1643-45. S. 47.

¹³⁾ Elange Chr. IV. Hiſtorie.

Efterat Veile ved denne Siennemarsch atter formodentlig havde maattet udrede en svær Brandstat, var Staden vel befriet fra Fienderne, men idelige Indquartringer vedbleve dog at paalægge Borgerne betydelige Udgifter. De første danske Tropper, som ankom i Januar Maaned, vare 70 Dragoner, der maatte underholdes i 10 Dage ¹⁴⁾; dernæst beordredes hertil den 30te Januar 1645 Capitain Straus fra Fyen, hvor han med adskillige jydsk Folk havde ligget under Krigen, men nu ikke længere kunde erholde nogen Proviant. Efterdi den hollandske Rod udkrævede det, henlagdes han hertil med sit Compagnie, der bestod af omtrent 250 Mand, foruden Qvinde og Børn ¹⁵⁾. Efterat disse Tropper havde ligget i Byen til den 7de Marts, sendtes 2 Compagnier Ryttere hertil den 14de Marts under Ansættelse af Ritmestrene Jens Høeg og Jorgen Marsvin; men fra Udgangen af næste Maaned blev Byen befriet for videre Indquartringer. Udgifterne til disse, som den allerede havde udholdt, beløb sig, efter de derover givne Regninger, til 1177 Rd. 4 Mk. 14 Sk. ¹⁶⁾.

Endnu var der een Omstændighed, som forarsagede Veile By mange Besværligheder, fremfor de andre Stæder i Landet. Ved Versodde, omtrent det Sted, hvor det nuværende Fredericia senere blev anlagt, var nemlig i denne Krig opkastet en Skanse, som i Begyndelsen af Maret 1645 holdtes besat af de Danske. Ikke nok med at Borgerne i Veile idelig maatte gjøre Arbejde dertil, een Gang endogsaa 14 Dage i Rad med 6

¹⁴⁾ »Synsforretningen 1645.»

¹⁵⁾ Fortegnelse over Indquart. 1645. Orig. Ordre fra Gregers Krabbe og Megens Høeg. — »Militairvæsen og Indquart. 1640—1650.» — »Synsforretningen 1645.»

¹⁶⁾ Fortegnelse over Indquartringen 1645. — 3 Synsforretningen 1645 siges: »Och efter des Affreigningh beløffuer offuer Thou Thulind Daller.»

Bogne hver ¹⁷⁾ Dag; men de maatte ogsaa, efterat de i Slutningen af April 1645 vare befriede for Indquarteringer, levere Proviant til de Soldater, som vare i Skandsen, hvilket var meget besværligt og kostbart ¹⁸⁾. Ifølge Marskens og Landcommisfaires Ordre skulde Borgerne fra 5te Mai af levere ugentlig 12 Tønder Øl, 4 til Officererne og 8 til Rytterne af eet Compagnie under Oberstlieutenant Heinrich Rangovs Eskadron, og tillige selv føre Ølet ned til Skandsen. Men det synes af en Optegnelse, at Borgerne længere hen ogsaa maatte levere Proviant til Rytterne. Saaledes siges, at Mar 1645 den 23de Mai leveredes til Velb. Jørgen Seefeldts Compagnie: 8 Tønder Øl, 400 Skaalpund Brød og 200 Skaalpund Flesk; fremdeles den 29de Mai 6 Tønder Øl og 200 Skaalpund Brød ¹⁹⁾. Uden dette vilde Provianteringen til Versodde Skandsø heller ikke have kunnet anslaaes til 1800 flette Daler ²⁰⁾, om man endogsaa vil antage dette Veløb at være noget overdrevet.

At Bønderne i Vejle Amt i denne for Danmark ulykkelige Krig ikke havde det bedre, end Borgerne i Kjøbstæderne, er let at indsee. Uheldigvis gives der ikke nogen Underretning om Fiendernes Opsørsel paa Landet her; kun fortælles der, at et svensk Corps under Schlebusch, selv efter at Freden var sluttet, røvede og plyndrede i Nørvangs Herred ²¹⁾, saavel som at de

¹⁷⁾ Synsforretningen 1645.

¹⁸⁾ Orig. Ordre dat.: „Rebelsahrt den 3 May Anno 1645: „vdaff Ederß Bye Weylle, formedellst den for Indquartering bliffuer forskaanitt, skall forskaffis“ o. s. v. — „Militairvæsen og Indquartering 1640—1650.“

¹⁹⁾ See bag paa det i Anmærkning 8 omtalte løse Blad.

²⁰⁾ Andragende fra Borgerne om at beholde deres Privilegier. — „Zustitz- og Tingfager 1640—1660.“

²¹⁾ Udler om Ribe i denne Krig, S. 55. — I Bredsten borttog Fienderne Kalken af Kirken; see D. Atlas V, 989.

omkring Beile liggende Egne og Lehnene i det Hele, hvoraf Byen skulde have sin Tilførsel og Afstræk, var efter Krigen meget svækket og mange Steder reent øde²²⁾.

ii. Den 7de August 1645 fik endelig begge Magters Anførere Ordre til at ophøre med Fiendtlighederne, og den 13de i samme Maaned sluttedes den for Danmark sørgelige Fred til Bromsebro.

Iffe længe efter, den 30te October 1645, afholdtes ifølge kongelig Befaling en Synsforretning²³⁾ over hvad Tab og Skade Beile ved det svenske Indfald havde lidt, hvoraf man ser, at Byen var endnu mere ødelagt, end da de keiserlige Tropper 1629 drog bort. Iffe alene Raadhuset²⁴⁾ og Porthusene krævede betydelige og kostbare Forbedringer; men hvad værre var, Fienderne havde nedhugget og fordærvet saa stor en Mængde Huse, „at den fjerde Part af Byen laae øde, tilligemed det, som tilforn i den keiserlige Krig var bleven ruineret.“ Broerne og Beiene ved Byen vare næsten øde og kunde ikke passeres uden med Livsfare, eftersom svenske Partier under Krigen ideligen med svære Rustvogne vare dragne gjennem Beile. I Sønderstoven havde Fienderne hugget til Pallisader 600, og i Norrestoven 620 Træer; altsaa ialt 1220 Ege- og Bogetræer.

²²⁾ Brev fra Bergerne til Commissairerne 1645. Copie i „Bergerstab og Ræving vedkommende 1544—1700.“

²³⁾ Herom see Anmærkning 3. Hvor historiske Efterretninger her uden videre anføres, ere de tagne af denne Forretning.

²⁴⁾ „Besindes først vdi Byen Raadhusett megitt ilde att verre medhændelitt, Windner gandske vdslagen, och Poellwert med skottkoller igien, Indbiugning nederhuggen, Doer och andett bortte, Suall trapper (Svalletrapper?) med thaghien sønder och øde, Plandsverta med Yortte och Raager øde, saa dett icke vden stær Befaañning igien land serferdiges.“

Svækkede ved de mange og store Udgifter, som i Krigen bleve paalagte, vare Borgerne komne i den sorgeligste Stilling. Nogle havde lidet, Andre intet at begynde deres Næring med ²⁵⁾; ja Mange vare endog saa nødsagede til med Bettelstaven at søge deres Brød paa fremmede Steder. Stor Skade havde Fienderne ogsaa tilføjet Borgerne ved at udfiære en Sø paa Grundet Mark tæt ved den nuværende Gaard Lille-Siundet, for der at søge efter Bytte. Vandet fra denne Sø styrtede nu ned imellem de høie, svære Valker, der omgive Byen, og fyllede med saadan Magt Sand, Stene og Træer ud over adskillige i Hestehaven liggende Enge og Humlehaver, at disse i flere Aar derefter vare ganske ubrugelige ²⁶⁾.

Med Handelen i Byen havde det ogsaa kun meget daarligere Udsigter. Bønderne i Omegnen havde ikke Tyne til at købe, og kunde ikke engang betale hvad de vare skyldige, da Krigen udbrød ²⁷⁾. Hertil kom, at idelige Vandløb fra de høie omliggende Bierge havde fyldt Dybet i Sønderaaen med Sand, saa der ikke kunde flyde en Baad ind eller ud, „uden naar Vandet var høit af Stranden“, hvorover Indbyggernes Næring mere og mere forfaldt.

Uagtet disse sorgelige Omstændigheder vare Borgerne, selv efter Freden, ingeniunde befriede fra at svare temmelig betydelige Udgifter til Soldaterne. Daglig streifede Partier fra Staudsen

²⁵⁾ Brev til Commissairerne; see Anmærkning 22.

²⁶⁾ En lignende Fremgangsmaade øvede Polakkerne 1659; man sees derfor ogsaa, at Sandholene i Hestehaven, der endnu ere meget kendelige, dele sig i 2 Grene. Sagnet fortæller, at engang ved en Udfiæring af Søen fyllede der saamange Høst ned, at de udgjorde adskillige Bognæs.

²⁷⁾ Brevet til Commissairerne: „Endoch huor Borgerne kunde for denne tid haffue hafft en ringe vdsand och giældshforbring, haffuer di sig lidet och mange steder indtitt att formode.“

ved Versbødde frem og tilbage giennem Byen, og fik her deres Fornødenheder, uden at disse kunde senere blive Borgerne godtgjorte; ligesom der ogsaa maatte leveres Proviant til de Militaire paa andre Steder. I Gølding var saaledes Generalmajor Ahlefeldt indlagt i October 1645 med en Eskadron til Hest, som Borgerne i Beile skulde underholde efter en Designation, Cancelliet ifølge kongl. Ordre havde udfærdiget.

Den 14de October leveredes til Ritmester Angels Compagnie med 107 Heste: 13 Eyd. 6 Skaalpuud Brod, 3½ Tonde Öl, 13 Eyd. 6 Pd. Kiød, 6½ Pd. Smør, 9 Tonder ½ Skieppe Havre og 4 Læs Ho; og paa samme Tid til Capitain-Lieutenant Angels Compagnie med 94 Heste: 11 Eyd. 12 Pd. Brod, 3 Tonder Öl, 11 Eyd. 12 Pd. Kiød, 6 Pd. Smør, 8 Tonder Havre og 3 Læs Ho²⁸⁾. Endnu værre blev det dog, da allerede i November Maaned samme Aar Capitain Otto Skade med et Compagnie Soldater indquarteredes i Beile, hvor de bleve saalænge, at Afregningen beløb sig til over 1300 Rigsdaler²⁹⁾.

Alle disse forskellige Udgifter, som Borgerne under og nærmest efter Krigen havde havt til danske Krigsfolk, udgjorde over 4000 Daler, foruden omtrent 400 Daler, hvilke Oberstlieutenant Fridrich v. Buchwald ved sin Afreise 1643 var bleven skyldig; en Sum, der bliver endnu betydeligere, naar man tager Hensyn til Byens uhykkelige Tilstand og Pengenes Sieløshed i hine urolige Tider³⁰⁾.

Om Byen nogensinde har faaet Godtgjørelse herfor, synes

²⁸⁾ Fortegnelsen over denne Leverance saavel som Fortegnelsen over Indquarteringen 1645. »Militairvæsen og Indquartering 1610—1650.»

²⁹⁾ Fortegnelsen over Indquarteringen.

³⁰⁾ Andragende til Rigsraadet om Seilabsen 1655. Paktten: »Borgerstab og anden Røring 1511—1700.»

meget tvivlsomt, endskøndt Christian den Fierde ved et Brev dat. Kiøbenhavn den 13de Mai 1646 lovede, „at hvad enhver Kiøbstad med rigtig Liquidering og Afregning beviste at have forstrakt til Soldatesket, skulde efterhaanden, saasnart Kronens Tilstand gjorde det muligt, afbetales og godtgjøres.“ Vi vide med Sikkerhed, at i det mindste 1655 var der ikke foretaget noget Skridt i denne Henseende, og dog havde Frederik den Tredie fornyet sin Forgængers Lovte ³¹⁾.

III. Om Byens indre Tilstand og øvrige Forhold i Mellemrummet fra 1646 til 1657 findes næsten aldeles ingen Efterretninger undtagen i Aaret 1654, da Borgerne bleve satte i en ikke ringe Urolighed.

En Pest, der i dette Aar var udbrudt i Skaane, Stælland og Fyen, sporedes ogsaa i Jylland, men, saavidt vides, kun paa to Steder: Høyen og Urlev Præstegaarde, hvor mangfoldige Mennesker bortdøde ³²⁾. Da saaledes Smitten yttrede sig paa begge Sider af Beile, var det naturligt, at Borgerne her søgte at hindre den fra at trænge ind i Byen, og de vedtog derfor, at der skulde sættes Vagt i Norre- og Søndreport, og at Ingen maatte huse fremmede Folk eller deres Gods ³³⁾.

³¹⁾ Sammesteds: „Som Och aff voris Allernaadigste Herre Och Konning anloffuet ehr.“

³²⁾ Orion I, 252. Høyen ligger sønden og Urlev nordost for Beile.

³³⁾ Orig. Docum.: „Medicinalvæsen 1654—1700.“ — „Aar efter guds biurd Anno 1654 Fredagen den 21 Jully — bleff sambtoget och vedthagen aff Borgmester och Raad, sampt menige Borgerstæb som da thill stede war, at efftersom Sygdom med Pest nu her i Raabeslang grasserer, at der nu strax skall holdis Vagt bode vdi sønder och nøre Vordt, thoe døgtige Karlle i huer Vordt: och di som icke ha ffuer nogen Suenne som er god derfor, daa skall di lcye for dem en for karll i steden derfor. Derfo:m Nogen her imod findis forsonnelig

Neppes var Frygten for denne Pest standset, før der i Efteraaret fra en anden Kant reiste sig et Uveir, som truede Byen med fuldkommen Undergang. Frederik den Tredie vilde gjøre den nylig anlagte Fæstning Frederiksdodde, som senere kaldtes Fredericia, til sin Residents, og vilde skaffe denne Stad Fordele paa de nærliggende Byers Befæstning. Han kaldte derfor Borgemeistrerne og Raadmændene fra Veile hen til Viborg, hvor de bleve underrettede om, at han havde i Sinde at forflytte Seiladsen fra Veile til Frederiksdodde, da Veile var en aaben By og i sidste Krig havde været Fienderne til megen Nytte³¹⁾. Hvor stor Sorg denne Tidende opvakte blandt Borgerne, kan man lettelig forestille sig; de indgik strax med Forestillinger herimod til Rigsraadet, og klagede over, „at deres Privilegier ikke bleve overholdte, uagtet Kongen selv havde fornyet dem ved sin Thronbestigelse. Heller ikke tog man Hensyn til de betydelige Udgifter og Besværligheder, Borgerne i Veile fremfor andre Steder havde havt med Versodde Skandse, da ikke alene Provianteringen, men ogsaa Arbeidet in natura, og de af Skandsens Nærhed følgende Indquarteringer for en stor Deel havde bidraget til Byens ulykkelige Tilstand“³²⁾.

Følgen heraf blev da, at den forarmede, baade i Krig og Fred haardt nedtrykte By beholdt sine gamle Rettigheder.

---

daa at straffes for en halff Nirdlr. Vleff och wedthagen aff Borgemeistere och Raad, at hoefom thager nogen fremmet vden byes Feld ind, enten Mand eller quinde, eller nogedt Gouds till weresse, endten at huffe eller helle, med mindre di er forloffuet aff Offrighed, Hoefom her gier i mod och befindis, skall straffis efftersom forseelsen er till, Eller och stragr skall forwiffes wdaff byen, vden nogen Forhalling sielff med deris gods.“ o. s. v.

³¹⁾ Drlg. Docum. „Justits- og Tingfager 1640—1660.“

³²⁾ Sammesteds. Copie af Andragendet til Rigsraadet 1655. „Borgerstab og anden Raring 1544—1700.“

Fjerde Afdeling.

Veile Byes Skiebne under de svenske og polske Tropper
1657-60.

I. Medens den svenske Konge Carl den 10de Gustav i Aaret 1657 førte Krig i Polen, betragtede endeel af Europas øvrige Magter hans Fremskridt her med meer eller mindre Misfornøielse eller Frygt for Folgerne. Nærmest maatte Danmark vente, at Carl Gustav, naar Polen var undertvunget, vilde fortsætte sine krigeriske og ærgerrige Planer ved Angreb paa dette sit Naborige. Frederik den Tredie var derfor allerede længe ikke usforberedt paa en Krig med Sverrige; og han havde Raadgivere, der bragte Kongen paa den Tanke, at det nu, da den svenske Konge var indviklet i Krig langt fra Danmark, var den rette Tid til at søge at vinde tilbage, hvad der ved Freden 1645 var tabt; ligesom ogsaa at gienvinde Erkebispedømmet Bremen, hvoraf Kongen før havde været i Besiddelse, men som i den vestphalske Fred 1648 var overdraget til Sverrige. I et uheldigt Dieblit, uden at være tilstrækkelig forsynet enten med Lands eller Sømagt, erklærede Frederik III. Sverrige Krig 1657, og begyndte Fiendtlighederne med at indtage de holsteen-gottorpske Fæstninger, og med et Indfald i Erkebispedømmet Bremen.

Neppe havde dog Carl Gustav i Polen faaet Tidende herom, før han i største Skynding ilede med sin Hær mod de danske Grændser, og ankom ganske uventet i Julii Maaned 1657 til Hamborg. Efterat han derpaa havde indtaget Iseho, fortsatte han sine Erobring i Holsteen og Slesvig, og leirede sig i Jylland udenfor den nylig anlagte Fæstning Frederiksbodde, der var besat med en ikke ubetydelig Styrke under den danske Marsk Anders Wilde. Ikke længe varede det dog, før den

svenske Rigsadmiral Grev Wrangel stormede Fæstningen og nødte den til Overgivelse efter en haard Kamp, hvori Anders Wilde fik sit Vanesaar. Folgen heraf blev, at Fienderne over-
svømmede og indtog den hele jydsk Halv.

Vi maae beklage, at fra Aaret 1648 ophøre alle Ting- og Raadstuprocoller i Beile, saavel som fuldstændige og noi-
agtige Regnskaber over Byens Udgifter. Det er derfor kun mangelfulde Efterretninger om Beiles Tilstand i denne Krig, vi her kunne meddele.

Man veed vel, at baade den svenske Konge Carl Gustav selv, saavel som Wrangel, paalagde Indvaanerne i Beile efter yderste Evne og Formue at udrede Brandskatter og anden Contribution ¹⁾; men hvor store Summer dette udgjorde, er ingensteds optegnet. Det er dog udenfor al Tvivl, at det har været saa meget mere besværligt for Borgerne at tilveie-
bringe de fordrede Afgifter, som de i Sommeren, der gik forud for de Svenskes Indfald, havde været i hoi Grad plagede med Indqvarteringer af danske Krigsfolk ²⁾, og nu fremdeles, saavel under Frederiksoddes Beleiring, som senere efter Fæstningens Erobring, rimeligviis maatte underholde en heel Mængde svenske Soldater. Som sædvanligt i Krigstid bleve Borgerne ofte plyndrede, pressede for Penge og behandlede med megen Voldsomhed ³⁾, hvorfor ogsaa adskillige, vel især af de meest

¹⁾ Ansøgning til Wrangel: „Nu siden hans Høygreffuelige Raade udi Jutland er ankommen, haffuer forne byes Borgere och Meenighed aff yderste Effne och formoussue udgissuet Brandstat och anden Contribution, som Er bleffuen paalagt och udsloffuit til høystbemeldte Kongl. Mayst. aff Suerig och Eders Høygreffuelige Raade.“

²⁾ Sammestedes: „Denne ringe fattige Borgerstab udi Weyel bye formiedelst den megen besuering och Indqvartering, som de aff de danske Krigsfolk udi forgangen Summer var med betynget.“

³⁾ I et Andragende fra Borgerne til Frederik III. hedder det 1660 om denne Krig: „Efter som wi meget ilde er medhandlit och forøet, forst

Velhavende, søgte at erhverve Frihedsbreve, der kunde beskyrme baade dem og deres Gods. Et saadant, med Brangels egenhændige Underskrift forsynet Leidebrev („schriftlich Geleit“) for Borgeren Matthias Jensen, ved Hielp af hvilket han, „for at kunne fortsætte sin Næring, kunde reise overalt omkring i Landet, dog saa at han afholdt sig fra de af Fienden besatte Steder“, bevares endnu i Byens Archiv ⁴).

I Vinteren 1657—58 fattede Carl Gustav den forovne Plan at føre sine Tropper paa Isen over det lille Belt til Fyen, og udførte den virkelig i Begyndelsen af Januar Maa- ned 1658. Herover opstod der den yderste Vefthytelse i Beile, da mange af Borgerne forend Fiendernes Ankomst havde af Frygt for Plyndringer ladet deres kostbareste Sager flytte over til Fyen, i den Tanke, at de Svenske vilde blive hindrede i at gjøre Landgang her. I deres store Rod sendte de et Bøn- skrift til „den velbaarne høiædle Greve og strenge Hr. Feldt- marskalk Brangel“, hvori de bade ham om at udstede et Fri- hedsbrev til Kiøbstæderne i Fyen, for at deres Gods kunde blive bevaret. Det er dog ikke rimeligt, at de have havt nogen Nytte deraf, uagtet de med levende Farver skildrede deres ned- trykte Stilling ⁵).

Efterat Carl Gustav imidlertid havde fortsat Marschen giennem Fyen, passerede han Langelandsbeltet ligeledes over Isen, og rykkede nu lige mod Kiøbenhavn. Da der fra denne By sendtes ham Gesandter imøde, sluttedes den 26de Februar

---

udaff Fiendernis Gewaltdt med stoere Udgiffter, Pressur och Udpløn- dring,“ o. s. v.

⁴) „Politivæsen 1600—1660.“ Brevet er underskrevet: „im Feldlager bey Prestorff“ (= Bredstrup, en Landsby, omtrent en Miil fra Frederiksbødd, ved Beien til Beile) den 3die Septbr. 1657.

⁵) Copie af Ansøgningen i Pafften: „Militairvæsen og Indquartering 1650—1660.“

1658 den ulykkelige Fred i Roeskilde, hvorved Danmark maatte afstaae nogle af sine bedste Lande til Sverrige. — Uagtet Krigen saaledes var endt, vilde dog de svenske Tropper ikke forlade deres Standquarteer i Jylland, men vedbleve at lade sig underholde her.

I Veile synes det endogsaa som om Borgerne endnu maatte udrede meget betydelige ugentlige Skatter til de Svenske, saavidt man kan skionne af nogle fra den Tid bevarede Skattelister. Byen var dengang inddeelt i 4 Fierdinger: Nørregades, Torvegades, Søndergades og Fiskergades; af hvilke de 3 første tilfammen maatte svare omtrent 150 Rdlr. i ugentlig Skat, fordeelt paa henved 180 Idere. I et Aar beløb denne Skat sig saaledes af 3 Fierdinger til omtrent 7800 Rdlr. Der siges vel ikke udtrykkeligt, at disse Afgifter vare til de Svenske, men det synes ganske rimeligt; thi deels brugtes Ord for Ord de samme Lister efter at Krigen var udbrudt paa ny ⁶⁾; og deels vilde vel de Danske aldrig paalægge en fattig udsuet By saa betydelige Skatter. Saameget er imidlertid vist, at Borgerne i Veile endnu førend Freden var brudt, maatte udrede betydelige Proviantleverancer til Rigsadmiralen Grev Wrangel. Af et gammelt Regnskab ⁷⁾, som nu desværre kun er meget fragmentarisk, seer man, hvormeget

⁶⁾ De forhaanden værende Skattelister for Aaret 1658 ere for Maanederne Marts, April, Juli, August og September og saagodtform eenslydende. De begynde alle omtrent med disse Ord; „Anno 1658 Den — Paa vedelle Raadstuffs efter høje Pffrigheds befaling bleff aff Borgemeester Raad, och Tagrser Borgere lagt Skat efter diß offuer Regning vgendtlig at skall vdgiffues.“ Mærkeligt er det at see, hvorledes Skatteydernes Antal aftager, eftersom Krigen igjen nærmer sig. Den 8de Marts var der 185 Idere, den 6te April 187, den 8de Juli 177, 3die August og 3die September 173. — Pакten „Kammervæsen 1611—1680.“

⁷⁾ „Militairvæsen og Indquartering 1650—1660.“

det beløb sig til for hver Uge ⁹⁾. Regnskabsførerens Ord
ere følgende:

1658, 26de Julii. Hvad der skal leveres uden for Veile
til Middelfart i Eders høigrevelige Naades Kioffen,
og hvad jeg har modtaget for een Uge:

2 Orne (Kunder), 24 Lam, 5 Lam istedetfor 5 Kalve,
 $\frac{1}{2}$ Tonde Smor, 6 Sider Flesk, 1 Tonde Gddiske, 2 Tonder
Meel og 1 Tonde Salt. — Fremdeles skulde der leveres 8
gamle Høns = 40 fl ., 16 unge Høns = 1 Rd. 16 fl ., 400
Æg = 2 Rd. 4 fl ., 14 Pund Æs = 1 Rd. 8 fl ., 6 Ton-
der Öl = 12 Rd., og 16 Rd. i Penge; foruden en heel
Deel Kryderier, til Beløb 10 Rd. og 16 fl ., ialt 43 Rd.
36 fl . ⁹⁾. Af det samme Regnskab see vi ogsaa, at Rigsadmi-
ralen havde 45 Rideheste og 6 Kiorheste, som fra 26de Julii
til 28de September rimeligviis stode i Veile, og i den Tid for-
tærede 369 Tonder 3 Skiepper Havre.

Det er bekendt nok, at den egentlige Grund til at de
svenske Tropper ikke drog bort af Landet, var den Omstæn-
dighed, at Carl Gustav fortrød den sluttede Fred, og havde i

⁹⁾ Som det synes at regne fra den 26de Julii.

⁹⁾ Rigsbaleren er her regnet for 48 Skilling. Da det maaskee ei vil
være uden Interesse, at kiende hin Lids Priser i Jylland paa Kry-
derier, anføres de her:

2 pundt Peffer . . .	Rd. 40 fl .	3 pundt Corinten . . .	Rd. 24 fl .
2 — Imber . . .	— 32 —	3 — Mandellen . . .	— 32 —
4 lodt Keylen . . .	— 20 —	24 Limmonien . . .	— 24 —
4 — Cahnell . . .	— 16 —	3 pundt Kapriß . . .	— 36 —
6 — Mustaten		1 Maß Öliven . . .	— 32 —
Blomen	— 32 —	3 pundt Röß	— 16 —
4 lodt Mustaten		1 Kruch Rom öl . . .	— 24 —
Ruß	— 12 —		
3 hute zucker . . .	3 — —		
3 pundt große Ru-			
siucu	— 12 —		

Ialt 10 Rd. 16 fl .

Sinde at bryde den, hvilket han snart aabenbart viste, da han i August Maaned samme Aar 1658 anden Gang gjorde Landgang paa Siælland ved Corsøer, og rykkede paa ny mod Kiøbenhavn. Krigen vendte tilbage, ledsaget af alle dens Rædsler, hvilket Borgerne i Veile snart fik at se. I Begyndelsen af September Maaned d. A., endnu førend Brangels mange Heste vare borte, ankom Capitain Visthum med nogle Dragoner; han havde 11 Heste med sig, der bleve i Byen indtil den 27de October, hvorfor ogsaa Udgiften med Havre, alene til hans og Brangels ovenomtalte Heste, ansattes til 726 Rbd.

Iøvrigt medførte denne Capitain Visthums Ophold betydelige andre Tab for Borgerne, da de ogsaa maatte levere Lærred og Skind til hans medhavende Dragoners Klædninger. En Major, der ligeledes paa samme Tid med sine Dragoner har været i Veile, udleveredes til lignende Brug 184 Skind¹⁰⁾.

II. Byens øvrige Skiebne under de svenske Troppers Besætning gibe de sparsomme og adspredte Kilder os ikke Leilighed til nærmere at skildre. Sørgelig var vel dens Tilstand allerede; men endnu langt værre blev Ødelæggelsen, da

¹⁰⁾ See ovenanførte Regustab, 30te September. „Was für Captain Fildumb Seinen Tragonen ist aufgenohmen worden bey Andreiß Jensen: an Leinwandt . . . . . 66½ ehlen.
 Noch an Friß . . . . . 65 —
 Bedraget sich an gelbt . . . . . 126 Rd. 16 ß.
 Von Jffner Nielsen vor die selbige Tragonen:
 20 ehllen Lachen . . . . . 33 — 10 —
 32 ehllen Frißen . . . . . 9 — „ —
 Vor die selbige Tragonen bey die fehlbereders
 200 fehllle, macht . . . . . 50 — „ —
 Noch vor des Herrn Majors seine Tragonen
 184 Fehllle, macht . . . . . 46 — „ —

i Slutningen af Aaret 1658 Churfyrsten Frederik Wilhelm af Brandenburg med sine polske og brandenburgske Tropper rykkede Danmark til Undsætning mod de Svenske. Churfyrstens Tropper vare vel de Danskes Forbundne; men de opførte sig med saadant Barbarie, at de vare endnu langt frygteligere for Landet, end Fienderne selv havde været. De Svenske flygtede nu ind i Frederiksbodde, efterat de havde ødelagt hele Omegnen, og indesluttede sig her i Castellet; men nødsagedes dog' til, i Begyndelsen af Aaret 1659 at rømme Pladsen for de forenede Tropper.

Strax efterat de Svenske havde forladt Beile ¹²⁾, blev der efter disses Afreise indlagt i Byen 2 stærke Regimenter af Polakkerne til Hest, seruden 1 Compagnie Dragoner. Ikke saasnart vare disse ankomne, før de bemægtigede sig Folk, By og Alt, hvad der foresandtes; gjorde selv Qvarteer, og indlagde til Enhver saamange som de lystede, saa at næsten Ingen kunde vide, hvor mange Folk de havde i deres Huse. Udskillige sloge og piinte deres Berter for Penge, opgravede og borttogte Alt, hvad der kunde findes enten under eller over Jorden ¹³⁾, hvorfor fattige Folk maatte rømme deres Huse og løbe fra dem, og derover blev Byen forødt. En Deel af de bedste Huse og Gaarde bleve opbrændte og nedbrudte, en Deel ruinerede og saaledes ødelagte, at de ikke kunde besiddes af Noget. — Siden blev vel Byen befriet fra en Deel af disse

¹²⁾ Ansøgning til Frederik den Tredie paa stemplet Papiir, dat. den 31te October 1660, mellem „Privilegierne“. Dette Aftestykke, hvis Paalidelighed er bevidnet af kongelige Commissairer, skildrer Byens Tilstand fra Polakernes Ankomst indtil November 1660. Ansøgningens egne Udtryk ere derfor tildeels ordret fulgte.

¹³⁾ Blandt Andet udstar de den i Beretningen om den foregaaende svenske Krig 1643—45 omtalte Sø ved Grundet, for at opsoge hvad de formodede at være nedsejlet i Vandet.

Tropper; men i deres Sted ankom Churfyrsten selv tilligemed den keiserlige og polske General med deres Hestater, og bleve liggende her i 4 Uger, medens deres Leir stod for Frederiksodde, og indtil den gik over til Byen, hvilket var meget tryk- kende for Borgerne. Til denne Overgang blev Magistraten i Beile opfordret i en Skrivelse fra Churfyrsten af Branden- borg, („im Feldlager für Friedrichsodde, d. 18. Mai 1659“¹⁴⁾ at skaffe to gode og store Vaade (Wothe) med de fornødne Folk, tilveie. — Efter den Tid hiemsogtes Beile idelig af Indqvar- teringer, og det ikke alene af Soldater, som havde deres visse Qvarter her i Byen, men ogsaa baade Nat og Dag af Re- gimenter og Partier, som drege frem og tilbage, ind og ud af Landet. Mange af dem toge sig selv Qvarter og hvad An- det de behagede; ja de tvang endogsaa stundom de stakkels fat- tige, udsugede Indvaanere til at levere Proviant, næsten Mere, end de kunde overkomme.

Ulykken naaede sin høieste Spidse ved en sorgelig Pest, som udbrod i Aaret 1659, og borttrykkede ikke alene mange af Borgerne, men ogsaa endeel Bønder, som fra Landet af vare flygtede ind i Byen¹⁵⁾. Med Sandhed kunde derfor de faa overblevne Borgere sige: „at de vare haardt hiemsogte af Guds Brede og Straf med Krig, Pestilente og Dyrtd.“ — I hvilken elendig og beklagelsesværdig Tilstand Byen fandtes ved Fredens Slutning, ville vi i det Følgende nærmere betragte.

¹⁴⁾ Originalbrevet findes blandt „Militairvæsen og Indqvartering: 1650 til 1660.“

¹⁵⁾ See Ansøgningen til Kong Frederik den Tredie, hvor der klages over, at „folcken ere bortdøde“. — „Lyge Nielsen som i forledenn Zeidetid, i Landflyctighed for Krigsfolcket, vdi Weylle bortdøde.“ — Holmands Herreds Tingbog 1661 fol. 85. Beile Amtshuearchiv. See mere herom i det Følgende.

Femte Afdeling.

Træk af Beile Amts Skiebne i samme Krig 1657—60.

Efter den Tilstand at domme, hvori Kjøbstæderne vare efter de Svenskes Indfald 1643—45, synes det rimeligt, at Bøndernes Skiebne paa samme Tid ikke har været meget bedre. Vi mangle dog Efterretninger herom, da Tingbøgerne for Herrederne, af hvilke nedenstaaende Træk ere laante, først begynde med Aaret 1660 ¹⁾, og saaledes ikke omtale den tidligere, men alene den nærmest forbigangne Feide. Vilde de følgende Blade end ikke være skikkede til at give en fuldstændig og nøiagtig Skildring af Krigens Indflydelse paa Egnene i Beile Amt, saa kunne de dog levere et eller andet Bidrag til Kundskab om Bøndernes Behandling, som maaskee et vil være uden al Interesse for Landets Historie i Almindelighed; ligesom vi ogsaa have troet, at de Sagn, der meddeles, forsaavidt vilde være mærkelige, som de vistnok ofte med historisk Troværdighed skildre os personlige Forhold, der give anskuelige Billeder af Tilstanden i det Hele.

Førend Fienderne ankam til disse Egne, søgte ogsaa en Deel af Bønderne at redde og bevare deres Gods. Nogle

¹⁾ I Beile Amtstuearchiv findes omtrent 64 Tingbøger fra Herrederne i det forrige Goldinghuus Lehn, som alle, med Undtagelse af Andst Herreds Tingbog for 1660, begynde med Aaret 1661 og fortsættes til henimod Aaret 1672. De her som Kilder afbenyttede ere: Brust Herreds Tingbøger for 1661, 62 og 63. Elbo S. 1661. Holmands S. 1661, 62 og 63. Jerlev S. 1662. Nørvangs S. 1663 (Nr. 1—2). Jellinge Birke-Tingbøger 1662, 63 og 64. Lørrild S. 1662—63. Slaugs S. 1662 og 63 og Andst S. for 1660. Andst og Slaugs Herreder høre nu ikke til Beile Amt; men i deres Sted Bierre og Hatting Herreder.

førte det over til Middelfart og andre Steder i Fyen ²⁾, da de troede, at kun Jylland vilde blive besat; hvorimod enkelte Andre tyede til „Erlig og velagt Mand Laurids Nielsen i Nørup, Forvalter over det svenske Gods her i Landet ³⁾, hvor de meente det var fuldkommen sikkert.

Som bekendt havde de Svenske i Maret 1657, medens de belejrede Frederiksbødder, deres Standkvarteer i Bredstrup Skov, omtrent 1 Mill fra Byen, hvor man endnu seer Levinger af opfaste Skanser ⁴⁾. Dette havde en meget skadelig Virkning paa de nærliggende Sogne og Landsbyer. Ikke alene bleve Skove tildeels omhuggede og Gaarde nedbrudte, for at Leiren kunde blive befæstet; men der skulde ogsaa skaffes Proviant til Soldaterne, og derfor firekede Partier daglig omkring og udsuede Bønderne ⁵⁾. Sandsynligviis var dette Grunden til, at saamange Huse og Gaarde paa denne Egn bleve ødelagte, da vi af enkelte Yttringer kunne formode, at Gaardene kun bleve bevarede saalænge som Beboerne vare

²⁾ J. Er. Brust S. Ringbog 1661 fol. 28: „Allehaande gode Wahre och Aleder, som ieg tillige med mit eget Guedh lod effuer føre till Meddelfart 1657 förind dee Suenste komme her ind i Landet, der att falvere, som dog aff Fienderne der sammesteds bleff borttagen.“

³⁾ Elbo S. Ringbog 1661 fol. 44. Hvad „Forvalter offuer det suendste goedh“ vil sige, er ikke ganske klart. Det maa dog have været en dansk Mand, ellers havde vel Bønderne ikke herført deres Gods til ham. Dog berettes der, at dette alligevel „bleff bortpløndret aff de Suenste.“

⁴⁾ Danske Atlas V, 165. Elbo S. Ringbog 1661 fol. 13: „Bredstrup Skouff 1 Mill westen fra fredrichsbødder, huor suensten haffde sin leyer.“ — Et Sagn, for hvis Paalidelighed dog ikke ubetinget kan indsees, siger, at de Svenske ogsaa havde en Leir paa Lille Lihme Mark i Nørup Sogn. Ligeledes findes der ved Hesselballe i Starup Sogn nogle Jordvolde, der rimeligviis ogsaa hidrøre fra denne Krig. Folk vide kun, at de ere opfaste i Fejdetid.

⁵⁾ Drig. Synsforretning over Stovene i Soldinghuus Lehn 1662. „Beise Amtshuearchiv“. Holmands S. Ringbog 1661 fol. 5.

istand til at udrede de betydelige Contributioner, der bleve krævede ⁶⁾. Paa de fleste Steder søgte Bønderne at skaffe sig Beskiærmelse ved de saakaldte „Salvegarder“; og Præsterne bleve da gierne brugte som Mæglere mellem deres Sognesfolk og Fienderne. I Gauerlund havde f. Ex. Hr. Rasmus erholdt nogle Ryttere, for at bevare Præstegaarden og Byen, imod at han ugentlig maatte give disse en Godtgjørelse derfor; men senere nødsagedes han til at sende to af dem til Breising, for at denne By ikke ganske skulde blive øde ⁷⁾. Egelædes Hayes Tingsvidne om, „at i Aaret 1657, da de Svenske stode ved Goding og vilde indtage Landet, vare alle Jellinge Bymænd forsamlede i Jellinge Kirke, og ombad der meget venlig Hr. Jorgen Pedersen, at han vilde gjøre sin Flid og udreise til Goding og forskaffe dem Salvegarder; hvad han bekostede derpaa, vilde de betale ham igien.“ Han opfyldte ogsaa deres Ønske, og vendte tilbage med Kongebreve paa Tryk og 4 Salvegarder ⁸⁾.

Lovrigt finde vi disse omtalte i mange Landsbyer; men vi see dog ogsaa, at de ikke altid behandlede Bønderne godt. I Gauerlund tvang de f. Ex. Bønderne til at køre med Korn baade til Leiren ved Bredstrup og Velle, hvorved mange fattige Folk mistede deres Sække ⁹⁾, og i Gaarslev pryglede de Beboerne til, efter Fyens Indtagelse, at drage derover og hente Fourage til Grev Wrangels Heste ¹⁰⁾.

Men om nu endogsaa Landsbyerne vare forsynede med

⁶⁾ Jerlev H. Tingbog 1662 fol. 104: „Denne Gaar er ennu liggelig ved magt, dog ieg maa giffue stor Contribution deraff.“

⁷⁾ Holmands H. 1661 fol. 5.

⁸⁾ Jellinge Birke-Tingbog 1662 fol. 6.

⁹⁾ Holmands H. Tingbog 1661 fol. 5.

¹⁰⁾ Sammesteds. 1663 fol. 61.

saadanne svenske Salvogardier og ved dem sikrede for pludselig Udelæggelse, kunde dog Beboerne af de eenligt beliggende Gaarde og Huse ikke drage nogen Fordeel deraf, og vare derfor udsatte for idelige Plyndringer og Overfald. Mange, baade Præster og Bønder maatte forlade Huus og Hiem, og begive sig til fremmede Steder, medens Fienderne bortførte alt deres Gods, og opbrændte deres Aaninger ¹¹⁾. Endnu levende Sagn vide derfor ogsaa at fortælle om Mishandlinger, som bleve begaaede i denne sorgelige Tid; i Vandel, Randbøl Sogn ved Beile, fortælles, at de Svenske under deres Ophold her skare Indvoldene ud af en Fange, og bandt ham med dem til en Pæl, hvorpaa de pidskede ham saalænge til han opgav Aanden. Gyden eller „Fuortten“, hvor dette skete, skal endnu til Minde herom kaldes „Ewæltegyden“ ¹²⁾.

Iffun sielden finder man Spor til, at Bønderne vovede at gjøre Modstand mod deres Undertrykkere; i Trelde, Beilby Sogn ved Fredericia, blev vel en svensk Skildvagt skudt af Beboerne; men til Straf herfor opbrændte de Svenske hele Trelde By ¹³⁾. I den ovenfor nævnte Vandel By, siges de gamle Fortællinger, boede der ogsaa under denne Krig en meget rrig Bønde, der hemmelig havde nedgravet sine Kostbarheder ude paa Marken. En svensk Officeer havde faaet Nys herom, reiste ud til Bønden, og truede med at dræbe ham paa Stedet, hvis han ikke aabenbarede, hvor Pengene vare skjulte. Tvungen af Nødvendigheden, ledsagede den rige Mand ham

11) Holmands H. 1662 fol. 26—27. om Præsten i Smidstrup; han blev „først i forledenn Feidtid forjaget med Hustru och Folsch i ynkelig Maade fra hus och hiemb.“ ibd. fol. 50. Brust H. Ringbog p. fl. St.

12) Dette, saavelsom de øvrige uden videre Hiemmel anførte Sagn ere mundtlig meddeelte. „Ewælte“ bemærker det samme som: „at omkomme ved en pünlig Død.“

13) Acter om Ribe 1657—60. S. 77.

derfor ud til Faarefolden, og bød ham træde ind ad den lave Dør; dette vilde han ikke i Begyndelsen, men da Bonden sagde: „I Danmark er det altid Skik at Fremmede først gaae ind“, betænkte Officieren sig ikke længer, men boiede sig for at komme giennem den snevre Abning. I samme Dieblik drog Bonden en Pistol frem, og ihjelskød den Svenske paa Stedet¹⁴⁾.

Den korte Fred, som blev sluttet i Februar Maaned 1658, benyttede adskillige af de ængstede Bønder til at vende tilbage til deres Gaarde; og de nedbrændte Huse begyndte paa enkelte Steder at reise sig igjen. Men selv i denne Tid maatte Bønderne stundom, ligesaavel som Borgerne i Kjøbstæderne, erlægge Contributioner til de Svenske; i det mindste Hayes der Efterretning om, at Faarupgaard's 4 Fæstere i Bredsten Sogn (welsh. Jomfru Anne Thottes Dienere til Forupgaard¹⁵⁾) bleve ansatte til at svare den svenske Oberst Steen Vjelke 100 Rd. in specie i Contribution for Maanederne Marts og April, uagtet Freden var sluttet i Februar. Da Bønderne ikke kunde udrede Pengene, bleve de nødsagede til at give Obersten en Forskrivning for denne Pengesum¹⁵⁾, som det synes, formedelst Trudsel om Voldsomheder; thi i den gamle Tingbog siges, at „saafremt samme Brev ikke da strax var bleven udgivet, havde ikke een af Faarupgaard's Fæstere længere kunnet være ved Huus og Hiem, da det var paa den Tid Svensken var isærd med at drage over til Fyen, som ogsaa skete¹⁶⁾“. Imidlertid varede Freden og Roligheden kun kort. Allerede i August Maaned fornyedes Fiendskaberne, og ikke længe efter, da de polske og brandenburgske Hælsetropper ankom, naaede Landets Ulykke snart sin højeste Grad. De Svenske flygtede for „de

14) Efter mundtligt Sagn der i Egnen.

15) Forskrivningen er indrykket i Lorrild S. Tingbog 1667 fol. 48.

16) Sammesteds fol. 48.

allierede Krigsfolk, og ødelagde Egnene, hvor de drog igiennem; tilsidst kastede de sig ind i Frederiksbodde, efterat de paa det Frygteligste havde røvet, plyndret og brændt i de omliggende Herreder¹⁷⁾. Et sørgeligt Exempel paa Landboernes Farer og Glendigheder, var Herredsfogden i Holmands Herred, Peder Nielsen, der boede paa Herregaarden „Nebbegaard“. Allerede først i Krigen var han bleven forjaget fra Huus og Hiem, og Gaarden, han paaboede, aldeles nedbrudt, afbrændt og ødelagt; siden, efter at den korte Fred var sluttet, flyttede han igjen med sin Familie til Gaarden, hvor han opreiste nogle Huse, og begyndte at drive Avlingen paa ny; men da de Svenske retirerede til Frederiksbodde, blev Peder Nielsen atter reent udplyndret, saa at han med Hustru og Folk saagodtsom nogen maatte forlade sin Bolig, der andengang tillige med Møllen og høsliggende Bygninger gif op i Luer. I hans Glendighed søgte han til Velle, hvor han levede nogen Tid i den største Armod, indtil Døden bortkaldte hans Hustru¹⁸⁾.

Imidlertid havde Polakkerne slaaet Leir i Skovene mellem Frederiksbodde og Goldberg¹⁹⁾, da de ikke indtog Fæstningen før i Foraaret 1659; og bortførte nu med skrækkelige Voldsomheder Alt, hvad de Svenske havde levnet. Skiondt de vare

¹⁷⁾ Synsforretning over øde Gaarde efter 1660. Orig. i Amtstuearchivet. Tingbøgerne paa fl. St. Paa den anden Side af Beile plyndrede de Svenske ogsaa. „Imellem S. Michels dag och Juell förind Polakherne her indkom, daa Sueckennu plondrit i Bierge herrit Anno 1658“, hedder det i Holmands H. Tingbog 1661 fol. 24—25.

¹⁸⁾ Holmands H. Tingbog 1662 fol. 100—1.

¹⁹⁾ See især orig. Synsforretning over Skovene i Elbo Herred, hvor der blandt andet siges: „Och kand icke widere eller flere sin sedes paa Skouffuene, efftersom de befindes at were meget forbuggen, och en gantze deel Treer forbrændt, som er gjort aff de Sueenske, saawelsom aff di keiserlige, Pollacher och brandenburgeste Krigsfolk, som deruti och omkring passuer standen med deres gantze Krigsmakter.“

Hielpetropper, fratoge de, ligesaa vel som Fienderne, overalt hvor de kom, Bønderne deres Dvæg²⁰⁾ og Heste. Saaledes var der i Daugaard en usædvanlig stærk Mand, som efterhaanden mistede alle sine Creature, undtagen en ung Dvie, som han tog med, naar han gik ud at ploie, for at den imidlertid ikke skulde staaes af Polakkerne. Da han engang gik med den ved Haanden, kom en Polak hen og greb Tvoret, for at trække den bort; Manden blev nu saa opbragt, at han med sin Plougstav slog Polakken ihjel paa Stedet. Dog strax ilede andre Polakker til, og skied Bønden paa Stedet, hvorpaa de toge baade Dvieu og Hestene med sig²¹⁾. Rundt omkring, hvor Polakkerne og Brandenborgerne droge frem her i Egnen, bortrovede de alt det Gods og Indbo²²⁾, som endnu fandtes i Husene; ja end ikke Kirkerne staaedes for deres skændige Plyndringer²³⁾. Hvad de saaledes rovede, seer man, at de undertiden igjen folgte til Bønderne; og man kan deraf slutte, hvorledes stundom Gen har vundet ved den Andens Ulykke. I Brust Herreds Tingbog, 1663 fol. 163, fortælles at en Mand

²⁰⁾ „Ar 1659 daa di keyserlige och brandenborgeste och polacker bortroffuett kveg och tre her alle wegne, daa bleff Matij Pederßen i Silkeborig ald hanß kveg och tre keste och hoper och andet gods och formuffue hanem fra tagit.“ Slaus H. Tingbog 1662 fol. 54. See endvidere Andst H. Tingbog 1660 fol. 13. Brust H. Tingbog 1661 fol. 91.

²¹⁾ Mundtligt Sagn.

²²⁾ „Menß ald deris formuffue aff Svendstens trighsöld, saa vel som aff brandenbursk och keiserlig, sampt pollacher bleff fra dennem thaggen.“ Norvangs H. Tingbog 1663 Nr. 1 fol. 6 og 3. Brust H. Tingbog 1661 fol. 15 og 18 og mangfoldige andre Steder i Tingbøgerne.

²³⁾ Syn over Østersøede Kirke, der var meget forfalden, i Norvangs H. Tingbog 1663 Nr. 1 fol. 14: „Endochsaa femb allen fort klede, som wer et ligklede, huilket bleff dennem frataggen och bort roffuit vðaff pollackerne.“ — Om Kirken i Linneballe, see Tørrild H. Tingbog 1663 fol. 51.

i Stænderup 1659 købte noget Meel af Rytterne i Ellballe, Etang Sogn, (hvor Polakernes Leire stode i Nærheden) saavel som adskillige Heste. At disse ikke have været i synderlig Pris, sees deraf, at Bonden købte en stor bruunstiernet Hoppe for 3 Mark, ligesom han ogsaa tidligere havde erholdt en sort vrinst Hest for 10 Mark. Mange Steder, hvor Polakkerne kom og Intet foresandt, bleve de onde og gjorde mange Ulykker. En heel Deel Ryttere kom f. Ex. engang til Thyrsbæk Strand, og forlangte af en derboende Fisser, Peder Madsen, at han skulde svømme deres Heste. Dette gjorde han ogsaa; men medens han var borte, hængte de Konen op i Skorstenen, og røgede hende ihjel, og det af bare Ondskab, eller fordi hun ikke vilde være dem til Villie. Da Manden hørte hendes Skrig, blev han bange for, at ogsaa han skulde miste Livet, og i Fortvivlelse kastede han sig ned af Hesten og druknede²⁴⁾.

I Nale og Tørring Menigheder, paa Grændsen af Beile og Stænderborg Amter, var, saa siges der, paa denne urolige Tid en Sognepræst, Hr. Rasmussen. Af Røgtet havde han hørt, hvor lidet man kunde troe de fremmede Tropper, og han skjulte derfor alt sit Solvtoi og sine rede Penge i en Bagerovn, som han tilmurede. Ulykkeligviis var dette blevet bemærket af en polsk Speider, der listede sig omkring foran sine Kammerater. Denne ilede strax tilbage, fortalte de ugudelige Krigsfolk, som sværede i Nale Kro, hvad han havde seet, og lovede at give dem Anvisning paa Stedet, hvor Solvet var

²⁴⁾ Sagu der i Egnen. Hermed stemmer en gammel Fortælling overeens, som skriver sig fra et længere bortliggende Sted: „En ældgammel Prædicente i Stoering, Bramlev Herred, Aarhus Amt, der næsten gik i Barndom, havde ogsaa, af Frygt for Plyndring, nedgravet sine saa Sager af Værdi; men hun blev til Straf derfor af Polakkerne røget ihjel i en Døn.“

indmuret. Soldaterne fordoblede nu deres Svær under idelige Udraab: „at de nok skulde gjøre sig betalte af Præstens Vagerovn.“ Foruden Polakkerne sad der endnu i Kroen nogle Mænd, som vare Hr. Rasmussen af Hiertet hengivne. En af dem fik Vællighed til ubemærket at slippe bort og give Præsten Underretning om den Fare, der truede hans Gods. I største Hast tog han derfor alene Sølvet ud af Dønen, og nedgravede det ganske hemmeligt i Haven, hvorpaa han sagde til sin Hustru: „Kære Kone! for nogenlunde at sikke din Fremtid, har jeg skult mit Sølv for Polakkerne paa et Sted, jeg nu ikke vil vise dig; skulde jeg imidlertid blive dræbt, da har jeg, for at give dig Underretning om, hvor Sølvet er giemt, nedlagt en Seddel under et Brædt bag Alteret; men Du maa sværge mig en hellig Eed, at Du i intet Tilfælde vil søge at skaffe dig Kundskab herom, for Fienderne ere dragne af Landet.“ Snart ankom ogsaa Polakkerne til Præstegaarden; men de opdagede strax, at de kostbareste Sager vare borte. Fnyssende af Harmen lode de sig dog ikke mærke med Noget, men passede paa Hr. Rasmussen, da han en Søndag førte til Tørring for at holde Gudstjeneste, slæbte ham da af Bognen, og skruede Hierneskallen fra hans Hoved, under hvilken barbariske Handling den ulykkelige Præst opgav sin Aand²⁵).

Paa enkelte Steder, s. Gr. i Jellinge, søgte Bønderne at skaffe sig Salvegarder; men som det synes ganske uden Nytte²⁶).

²⁵) Dette Sagn kan neppe frastrives historisk Sandhed. Det er nemlig meddeelt af en værdig gammel Kone, der nedstammer i lige Linie fra den ulykkelige Præst, og Handlingen selv er ikke uden Exempel. En Præst i Hassing og Willersløff i Aalborg Stift, piinte de Svenske paa en lignende Maade ved at binde et Heeb fuldt af Knuder om hans Hoved. — Paludans Presbyterologie. Kallise Manuscriptsamling. Folio. Nr. 112. (Kongens Bibliothek.)

²⁶) Jellinge Virke Tingbog 1662 fol. 6.

De fattige Landsbyfolk kunde nu ikke mere udholde det, hverken i Kiøbstæderne eller i Landsbyerne for Krigsfolkene's Vold og Tyrannie²⁷⁾. Naar Polakkerne havde plyndret og borttaget hvad der fandtes i Husene, satte de meget ofte Ild paa disse, og forjog saaledes Beboerne fra Huus og Hiem²⁸⁾. Nogle flygtede bort til ganske fremmede Steder²⁹⁾, Andre til Kiøbstæderne, f. Ex. Sognemændene i Seest, der flygtede til Gølding³⁰⁾, og atter Andre maatte opholde sig i Skove og Heder. Bymændene fra Trelde boede i Jordhytter i Skoven³¹⁾; og paa Givskud Hede, Hveisel Sogn, veed man endnu at fortælle om et Sted som kaldes „Stollen“ (= Stalden), hvor endeel Bønder i denne Krig skjulte sig i Jordhuler. De havde, fortælles der, ogsaa deres Heste nede hos sig, hvoraf Navnet Stalden kommer, og de behøvede ikke at trække dem op for at vande dem, da der fandtes Væld nede i Jorden; kun om Matten vovede de sig op, for at skaffe sig Noget til Føde. — Præsten i Nykirke, Hr. Jens Verentsen Falencamp, havde udstaaet tvende haarde Feidetider under de Svenske, og han blev nu omsider af Polakkerne jaget fra Huus og Hiem, og tilsidst af dem berøvet Livet den 6te August 1659. Hans Kone var død af Sorg samme Aar i Januar, og den forrige Præsts Enke, der i trende haarde Feider havde udstaaet megen Glen-

²⁷⁾ Holmands H. Tingbog 1662 fol. 26—27.

²⁸⁾ Synsforretningerne over øde Gaarde i de forskjellige Herreder 1662, indeholde en stor Mængde Optegnelser om, at Husene vare nedbrændte eller opbrændte af Polakkerne, ligesom ogsaa Tingbøgerne paa mangfoldige Steder berette, at Folk bleve forjagede fra Huus og Hiem, og deres Gaarde opbrændte. See f. Ex. Jerlev H. Tingbog 1662 fol. 68—69.

²⁹⁾ Fragment af Ulbo H. Tingbog 166(3).

³⁰⁾ Andst H. Tingbog 1660 fol. 56—57.

³¹⁾ Adter om Ribe 1657—60. S. 77.

dighed, blev omsider ligeledes jaget fra sit Huis af Polakkerne, og hensev i sin Lund den 10de Julius 1659³²⁾.

Det kan neppe være nogen Tvivl underkastet, at der mellem saa raas og barbariske Krigere, som Polakkerne dengang vare, ogsaa herskede toielos Vellyst; hvilket heller ikke fattes Bekræftelse ved enkelte Sagn og Beretninger. I Gaarslev, Holmands Herred, blev en stakkels Bondepige, Margrethe Hansdatter, forfulgt lige op i Kirketaaonet af en polsk Rytter, der vilde voldtage hende. Da hun ingen anden Udvei saae til at frelse sin Vre, gav hun sig Gud i Vold og styrtede sig ned fra Taaonet med det faste Forsæt, heller at døe end leve beskæmmet. Ligesom ved et Underværk kom hun ikke alene uskadt ned, men undgik ogsaa Polakkens Østerstræbelser. I Slutningen af det syttende Aarhundrede, foies der til, levede hun som Enke i Fredericia³³⁾.

Lingbogen for Andst Herred 1660 fortæller om en utugtig Kvinde, at hun opholdt sig i lang Tid hos en polsk Commandant paa Goldinghuus og siden efter hos forskjellige Andre, indtil hun blev befængt med en hæslig Sygdom. Maaskee er denne Sygdom Grunden til et Sagn, som endnu stundom høres blandt Bønderne, „at de Fruentimre, der stode i Forstaaelse med Polakkerne, ikke kunde leve ret længe.“ Endogsaa adskillige Aar efter at Freden var sluttet, kunde man ikke bruge noget værre Skieldsbord mod et Fruentimmer, end naar man kaldte hende: „en Polsk Hore“³⁴⁾.

At Folkets Forbittrelse maatte vende sig mod Polakkerne, der, skiondt de skulde være Landet til Hielp, opførte sig som dets værste Fiender, var naturligt nok; og man har ogsaa

³²⁾ Sammesteds.

³³⁾ Resenii „Atlas Danicus.“ Manuscript paa det store Kongl. Bibliothek.

³⁴⁾ See en Klage desangaaende. Holmands H. Lingbog 1663 fol. 17.

Fortællinger om, at Jyderne skundom sloge dem ihjel, hvor de traf dem i mindre Partier. En Huulvei imellem Thyrsbøt og Beile siges endnu at bære Navn af Polakkerhulen, fordi en Trop Polakker der skulle være ihjelslagne af Bønderne i Krigens Tid.³⁵⁾ En Begivenhed med en Pige, der tjente hos Præsten i Urlev, og som reddede baade sig selv og Præstens Solvtoi, (han havde skult det i Alteret, hvorfra han siden lod Pigen hente det hjem) ved at slaa Soldaten i Hovedet med det svære Solvtoi, saaledes at han styrtede ned til Jorden, er ny-ligen paa et andet Sted fortalt³⁶⁾.

Hvad der endnu forøgede Landets grændseløse Ulykke i dette Tidsrum, var en Pest, der udbrod i Aaret 1659, og ikke alene borttrykkede mange af de fremmede Tropper³⁷⁾, men ogsaa den største Deel af Egnens, ved saa mange Lidelser ængstede og udplinte Almue. Sandsynligviis hidrog Mangel paa ordentlig Huusly og Pleie til, at Sygdommen greb saa stærkt om sig; thi vi troe uden Overdrivelse at kunne paastaae, at alene her i Amtet bortdøde adskillige tusinde Bønder, da der meldes, at flere hele Sogne efter Freden stode saa godt som øde. „Aar 1660, da var der næsten ingen Mand udi Jellinge Sogn, som var overbleven i denne bedrøvelige Tid, hvorfor Sognet, saavel som andre i Mabolauget, stod næsten øde“³⁸⁾. I Randbøl Kirke blev der ikke prædiket i 3 Aar, „eftersom Sognet blev ganske øde udi Polakkerens Tider, og Folkene af smit-

³⁵⁾ Thiiles danske Folkesagn. IV. 37.

³⁶⁾ See L. Beckers Orion. I. S. 251.

³⁷⁾ Den nordre Side af Kirkegaarden i Nørup er ganske opfyldt med Polakkers døde Legemer, som 1659 vare i Jylland og døde i stor Mangfoldighed, som siges at være sleet af en stærk Pest. Danske Magasin IV. 328.

³⁸⁾ Jellinge Birks Tingbog 1663 fol. 7.

some Syger bortdøde³⁹⁾; og endelig i Trelde ved Fredericia fandtes der efter Krigen kun „een eneste Mand tilbage“⁴⁰⁾.

Ogsaa mange af de Bønder, der vare flygtede fra Landet ind i Kiøbstæderne, bleve der Offre for Sygdommens Raseri. Sognepræsten i Seeft ved Golding, Hr. Anker Buk, beretter⁴¹⁾, „at da hans Sognefolk med ham vare flygtede ind til Golding for Krigsfolkets Plyndrings Skyld, holdt han Guds-tieneste for dem i Golding Hospitals Kirke, og der betiente han med Herrens Nadvere ikke alene de Føre og Karste, men endogsaa de Syge og Skrøbelige i den store og langvarige Svagthed og Sygdom, som da grasserede i Golding, og det baade dem, der bleve i Live, og dem, der døde af samme Sygdom.“ — Ved at omtale denne sorgelige Pest, bør vi tilsidst ei forbigaae at meddele, hvad der berettes om en Mand, der med sieiden Iver og Uforsagthed sørgede for mange af sine Medmenneskers Vel; nemlig Sognepræsten Hr. Niels Lauridsen i Smidstrup i Holmands Herred. Først i Krigen var han, siger et Tingsvidne, med Hustru og Børn i ynkkelig Maade bleven forjaget fra Huus og Hiem og berøvet det Meste af Formue og Gods. Siden efter, da han var kommen tilbage til Præstegaarden igjen, blev han meer end eensgang paa ny plyndret og ilde behandlet, indtil de Svenske endelig flygtede til Frederiksodde for de allierede Krigsfolk. Da søgte baade hans Sognefolk, saavelsom Bønderne andre Steder fra, til ham i Præstegaarden, fordi han blev tilstede og udstod, hvad Haardhed ham af Gud blev paalagt. Ogsaa da Sygdommen og Dødens Vorttagelse grasserede baade der og andre Steder meget stærkt, forholdt han sig meget ærlig,

³⁹⁾ Danske Magazin IV. 333.

⁴⁰⁾ Udser om Ribe 1657—60. S. 77.

⁴¹⁾ Andst H. Tingbog 1660 fol. 56—57.

christelig og vel imod samme fattige, syge, elendige Mennesker, som vare i stor Mængde hos ham i Gaarden, betiente de Syge, saavidt muligt var, stode de Døde i Hobetal til Jorden, og viste sig ellers i andre Maader saaledes, som en hæderlig Præstemand og tro Siælesørger for Andre kan være bekendt. Derover leed og udstod han megen Nød og Glendighed, blev tidt og ofte udplyndret, slagen og i ynkelig Maade tribuleret, hvilket var noksom vitterligt for Alle⁴²⁾.

Siette Afdeling.

Følgerne af Krigen for Beile efter Freden 1660.

I den korte Tid af ifkun 30 Aar havde Beile 3 Gange udstaaet forskjellige ødelæggende Kriges Rædsler. Det er saaledes intet Under, at Byen efter den sidste Krig, der endtes i Foraaret 1660, frembød endnu sorgeligere Tegn, end tilforn, paa den største Glendighed.

Ifølge en samtidig troværdig Beretning vare de fleste Gaarde og Huse paa den store Gade nedbrudte og afbrændte, ifte alene for til Gaden, men ogsaa bag i Gaardene; de øvrige vare saaledes ødelagte paa Dørre, Vægge, Vinduer, Loftet og al Indbygning, at næsten Ingen kunde boe i dem, hvorover ogsaa ifkun 29 Gaarde og Waaninger i Byen vare beboede, og de fleste og bedste Borgere, paa saa Undtagelser nær, vare udflyttede fra Byen til Landsbyerne. Af Indbyggerne døde mange under Ufreden, og de Faa, der vare blevne tilbage i Byen, maatte med stor Møie hente de nødvendigste

---

⁴²⁾ Holmands H. Tingbog 1662 fol. 26-27.

Fødemidler 10 til 12 Mile borte, eftersom de i den langvarige Krig aldeles ikke havde faaet eller avlet Noget; hertil kom endnu, at adskillige Enge og Humlehaver havde, ligesom i Krigen med de Svenske 1613—15, lidt betydelig Skade ved Sand fra den for omtalte Sø, som Polakkerne udskar for at søge Bytte.

Uagtet alle disse sørgelige Omstændigheder, udgav den kongelige Krigscommissair Nicolaus Nißen en Ordre, dat. Viborg den 8de October 1660: at Beile By skulde underholde et Compagnie til Fods, bestaaende af 19 Over- og Underofficerer og 50 Soldater. De saa overblevne Borgere indgif derfor med en Ansøgning til Kongen, hvori de, efter at have omtalt Byens Skiebne under Polakkerne, beviste med Attest fra de kongelige Commissairer Peder Lange og Christian Bind, at det var dem umuligt at modtage Soldaterne. Commissairernes egne Ord ere blandt andre følgende: „Der er hverken Husc ei heller Borgere, som kan holde nogen Indquartering enten med Huus, Værelse, Mad eller Øl; saa at dersom de fattige saa Borgere, der nu ere tilstede, ikke derfor maae forsvaaes, da bliver den hele By inden en Maaned, eller og kortere, aldeles øde.“¹⁾ I sit Svar lovede Kongen vel saasnart muligt at gjøre Anstalt til Lindring i Byens Byrder og Paalæg; men atter i Aaret 1664 træffe vi en ny Ansøgning fra Borgerne, som vi her ville lade selv tale: „Vi fattige Folk, der boe i Eders Kongelige Majestæts Riobstad Beile, forarsages paa det allerunderdanigste høiligen vor store Nød og Armod klageligen at give tilkiende, eftersom desværre formedelst den sidste haarde, langvarige og besværlige Krig Byen næsten er bleven øde og ganske ruineret, og Folkene mestendeels bort-

¹⁾ See de ovenfor omtalte Ansøgninger til Frederik den Tredie af 31te October 1660.

„fornue og hendøde, en Part ganske forarmede, som veemodigen
 „er at beklage. Og nu siden Fienderne af Landet bortkom, ere
 „vi fattige, bedrøvede og udarmede Borgere ideligen betyngede
 „med adskillige store Indqvarteringer, Skatter og andre Udgifter
 „fast over vor Gøne og Formue. Disse vore elendige Vilkaar
 „ere enhver deromliggende noksom bevidst, endogfaa gode Mænd
 „Velb. Peder Lange og Velb. Christian Bind, Kong. Majest.
 „tilforordnede Commissarier, have vor fattige Leilighed videre
 „erfaret og beseet. Og efter deres Relation, de derom gjort
 „have og betragtet vor bedrøvelige Tilstand, have vi dog be-
 „kommet Ederes Kongelige Majestæts naadigste milde Svar, med
 „forderligste at lade gjøre Anordning til Forbedring, hvilket dog
 „siden er bleven henstanden, og derefter over Gøne og Formue
 „endda høiere med Indqvartering og Skatter at være betyngt.
 „Svorover en Deel af den ringe Menighed, som her boede i Byen,
 „ungefehr paa to Aars Tid, 30 Borgere og Borgers-
 „sker, ere ganske henflyttede og paa Landsbyerne
 „sig opholde, og endnu flere af de Borgere, her endnu boer,
 „ere flyttefærdige herfra, for at begibe sig hen paa andre Ste-
 „der: saa at det er umuligt, at de fattige faa Folk som her
 „ere i Byen, kan formaae eller affledkomme den paalagde maa-
 „nedlige Contribution at udgive, og den ulidelige Indqvartering,
 „hvormed vi ere betyngede af et Compagnie Ryttere, som med
 „Officierer og Gemene bestaaer af 75 Mand foruden 18 Ryt-
 „terqvinder, 24 Born og unge Folk, som tillige med
 „samme Compagnie opholdes. Dog bruge en Deel af dem stor
 „Uforsøielighed mod deres Berter, som have dem i deres Huse;
 „der bedrives endogfaa af dem ellers adskillige
 „grove Voldsomheder og Plyndringer, hvilket for Gud
 „og Dyrighed vel er at beklage.

„Vi indflye derfor med allerunderdanigst Begiering til
 „Hans Kongl. Majest., at han for Guds Skyld sig vor store

„Nød og Trang af høifølgelig Naade og Mildhed endnu naadigt vilde ansee, at vi i forberemte utaalte Indqvartering saavel som over Evne og Formue paalagte Skatter og Contributioner maatte see Forlindring,“ o. s. v. Dat. Beise den 28de December Anno 1664. — Den kongl. Resolution findes paaskrevet under 21de Januar 1665: „at General-Commissaries Collegiet skulde erklære, hvor Indqvarteringen beqvemmeligen kunde henlægges.“²⁾ Formodentlig er da Byen senere bleven befriet fra nogle af sine Byrder.

Endnu 20 Aar efter at Freden var sluttet henstode betydelige Mangler uafhjulpe, som en Folge af Krigenes Ødelæggelser. I Aaret 1681 var Kong Christian den Femte i Solding, og Borgerne opsatte da et Andragende til ham om at befordre Byens Opkomst. Man ser af dette, at adskillige af Borgerne endnu paa den Tid levede uden for Byen, hvorfor ogsaa mange Huse stode ubeboede og øde; Kirken og Skolen vare meget forfaldne, og de 4 store Broer i og udenfor Byen behøvede Forbedringer, som Indvaanerne ikke formaaede at bekoste. Egeledes var Møllen, der paa den Tid tilhørte Kongen, i saa høj Grad forfalden, at den næsten var øde, og snart vilde blive det, hvis den ikke med det Første blev istandsat. Handelen stod paa samme Trin som efter den svenske Krig 1643—45, da Dybet ved Byen, hvori Skibene skulde ligge, var efterløbet med Sand, og saa opfyldt, at der neppe kunde flyde en Baad. Lettelig lader det sig derfor forklare, hvad Borgerne i Andragendet til Kongen foregav, „at Byens Tilstand istedetfor at forbedres, snarere mere og mere forringedes“³⁾.

²⁾ Original Ansøgning paa stemplet Papiir: „Justits- og Tingsager 1660—70.“

³⁾ „Copie aff voris Andragende for h. K. M. heraff Byenn, som skeede vdi Solding Anno 1681“ mellem „Privilegierne“, foruden nogle Concepter dertil i Pакten: „Kirken og Skolen vedkommende 1446—1700.“

Selv meer end 100 Aar efter denne Tid havde Beile endnu ikke naaet den Størrelse eller Folkemængde, som den havde i Aaret 1626 førend det første fiendtlige Indfald skete. Antallet af Huse udgjorde nemlig 1793 ialt 169 Gaarde og Huse ⁴⁾, hvorimod de keiserlige Tropper 1627—29 alene ødelagde over 200 Huse, og dog vare der mange tilbage, da de borttreiste. Paa selv samme Maade forholdt det sig med Folkemængden: 1626 opholdt der sig i Beile 258 Familier, eller med Middeltallet 5 Individer til en Familie, 1290 Personer; 1637, 8 Aar efterat de keiserlige Tropper vare dragne bort, fandtes der kun 182 Familier eller 919 Individer ⁵⁾; 1665, 5 Aar efter de 2 svenske Krige, var dette Antal aftaget til 125 Familier eller 625 Personer, foruden 30 Borgere, der boede paa Landet ⁶⁾, og Aar 1700 var der endnu kun 125 Familier. Fra den Tid af tiltog Folkemængden lidt efter lidt; saaledes var den 1750 stegen til 142 Familier eller 710 Personer, og 1793 til 185 Familier paa 550—60 Personer over 12 Aar ⁷⁾ eller til ialt 925 Individer; først 1801, da der befandtes at være 1310 Mennesker i Beile, naaede Folkemængden den samme Størrelse, som den tidligere 1626 havde haft. Hvorledes Byen senere mærkeligen er tiltaget, som til et Slags Erstatning for dens Ulykker i ældre Tid, tilkommer det ikke nærværende Undersøgelse at vise. Saameget ville vi kun giøre opmærksom paa, at ved Folketællingen i dette Aar 1840 var Indbyggernes Antal steget til 521 Familier, eller 2705 Individer, og saaledes blevet mere end fordoblet i neppe 40 Aar.

---

4) Gaarmann om Beile S. 35.

5) Sammensteds S. 40.

6) Skatteliste for dette Aar: „Justits og Tingsager 1660—70.“

7) Gaarmann paa anførte Sted.

Syvende Afdeling.

Om Bønderne i Beile Amt i Aarene 1660—65.

Vi have allerede tidligere omtalt, at adskillige af Egnene nordvest for Beile, s. Gr. Randbol, Tellinge og andre i Nærheden, efter Freden 1660 stode ganske øde, da saa godt som alle Indbyggerne vare borttrykkede af Krigens Voldsomheder og smitsomme Sygdomme. Der siges vel ikke bestemt, at Egnene sønden for Byen, eller det daværende Kronens Gods ¹⁾, hvorpaa vi fornemmelig her ville fæste vor Opmærksomhed, var i samme Grad blottet for Beboere; men af de hyppige Udsagn i Tingbøgerne om „Mænd, der i forleden Tiede bortdøde“, sees dog at Folkemængden var i meget høi Grad formindsket, saaledes, at en stor Deel Gaarde og Huse manglede Fæstere. Med Hensyn derimod til Bygninger, var Krongodsset maaskee noget mere ødelagt end Egnene paa den anden Side af Beile, hvortil Marsagen fornemmelig var, at de Svenske 1658 ved deres Flugt til Frederiksbodde for de allierede Krigsfolk, og senere disse selv, havde nedbrudt og brændt de fleste Gaarde og Huse der i Nærheden. I Eldbo Herred vare 1660 „alle Bygninger uden Undtagelse af Tienderne og Krigsfolkets ganske afbrændte, ruinerede og ødelagte, saa der ikke fandtes nogen Bygning enten i Byer, paa Gensted-Gaarde, Boele eller Huse, men de vare alle øde“ ²⁾. I Brust Herred vare „en heel Deel

¹⁾ Man bemærke her, at Selveierbønderne i det nuværende Beile Amt 1660 for det meste alle vare Fæstere. Solmands-, Eldbo- Brust- og Jerlev Herreder udgjorde, foruden enkelte Stykker af Tørrild Herred, det egentlige Krongods; hvorimod den største Deel af Norvangs- Tørrild Herreder hørte til de mange forskellige Herregaarde i den Egn, som dengang alle havde Bøndergods.

²⁾ Orig. Synsforretning af 1662 i Amtstuen's Archiv.

Huse og Gaarde afbrændte og nedbrudte, og de overblevne ruinerede og ganske øde³⁾, hvorpaa kan anføres som Exempel, at Fienderne havde afbrændt og aldeles ødelagt hele Nebel Sogn, med Undtagelse af 4 Steder⁴⁾; og i det Hele kan man efter de forhaanden værende Synsforretninger antage, at Tilstanden har været ligedan i de øvrige Herreder. Den samme Skiebne, der var overgaaet Bøndergaardene, havde ogsaa rammet Præstegaardene og Møllerne; de fleste vare afbrændte, og de faa overblevne saa fuldkomment ruinerede paa Dørre, Bægge, Vinduer og Loftet, at de alligevel vare ubeboelige⁵⁾.

Markerne i hele Egnen vare udyrkede, Skovene meget forhuggede og for en stor Deel opbrændte, da Fienderne med deres Krigsmagt i saa lang Tid havde staaet og ligget der i Leir, og Kreatturene tildeels alle vare bortførte. Naar man her desuden erindrer, at Bønderne i Krigen havde udstaaet alle mulige Gienvordigheder med Plyndringer, smitsomme Syger og Hunger, og at de fleste Overblevne nu som Betlere vendte tilbage til deres øde og afbrændte Gaarde: vil man lettelig indsee, at deres Kaar, især i Begyndelsen, ikke vare stort bedre, om ikke endnu værre end under Krigen.

Da det især var af Vigtighed for Kongen og Landet, at de mange øde Fæstegaarde kunde blive besatte, udkom der den 21de Juni 1660 en Skrivelse fra Lehnsmanden Sten Wilde paa Godinghuus, hvorved han erklærede, at „dersom der fandtes nogen af de Bortdødes Vorn eller Slægtninge, som begierede

³⁾ Ringbogen 1661 fol. 118.

⁴⁾ Sammesteds Tillæg fol. 9.

⁵⁾ Synsforretning over Præstegaardene: Holmands H. Ringbog 1663 f. 113. Brust H. Ringbog 1663 f. 80. — Om Møllerne; see Orig. Synsforretning i Archivet. Brust H. Ringbog 1661. Tillæg fol. 11: „effterdi de haffuer tagenn och kommen sist forgangen foraar till øde och affbrændte Møllstedet, ser vden Donsmølle allene her i heridet.“

at ville antage og besidde de Gaarde, Huse, Boel og Møller paa Kronens Gods, som endnu vare ledige og ikke antagne, da vilde han forunde dem det, fremfor nogen Anden, hvis de havde Evne til at opbygge og fæste det; ellers saae han sig nødsaget til at overdrage det til Andre⁶⁾. Enkelte Steder paa Krongodsct, f. Ex. i Jellinge, vare der ikke Mænd nok til at besætte Gaardene med; der indkom derfor Anno 1661 nogle Folk af Vensyssel og Thy, som fæstede nogle Gaarde i Jellinge Sogn og By; men deres hele Nvl indskrænkede sig til noget Hø.⁷⁾

En heel Deel af de Bønder, der endnu levede, og deels vare Selveiere, deels Fæstere af Krongods eller, som de ogsaa kaldes: „Grontkennere“, vilde ikke vende tilbage til deres Gaarde, men opholdt sig paa fremmede Steder, og lode Gaardene ligge øde. Det blev derfor vedtaget i Marts 1661, at de Fæstere, der endnu ikke havde antaget de øde Gaarde, skulde have tabt deres Rettighed til dem; hvormod der ikke kunde siges noget mod Selveierne, da Kongen siden Ufreden ikke havde paabudet noget, uden det jo var blevet betalt⁸⁾.

Lidt efter lidt reiste Bøndernes Boliger sig; men de vare i Begyndelsen kun elendige Hytter. Sommeret toges tildeels af de afbrændte og ødelagde Gaarde, Væggene vare af Klis og Løv, foruden nogle faa Steder, hvor de vare slagne med Beer, og Tækningen bestod af Hø og Græs, saa det var let at forudsæe, at slige Bygninger ikke kunde være af synderlig

⁶⁾ Eldbo S. Tingbog 1661 fol. 1.

⁷⁾ Jellinge Birke Tingbog 1663 fol. 7.

⁸⁾ Eldbo S. Tingbog 1661 fol. 23: „Anlangende 3 Rettefættelse om Sielffeyer, da efftersom icke beuises noget at værre paabudet aff S. R. M. siden denne vfredstid, huor aff S. R. M. haffuer haffit skade, da vidste jeg ingen lougmaal offuer dennem at udfige.“

Varighed⁹⁾. Det bør ikke forbigaaes her, at Bredsten Sogn, Vesten for Beile, paa denne Tid var meget udsat for Voldsomheder af de Soldater, der efter Krigen bleve affsedigede. Forst i Aaret 1660 (hedder det) var der aldeles ingen Fred for Landets egne Ryttere og Krigsfolk, som odelagde Sæden paa Markerne, og næste Aar blev det endnu værre. Kornet var vel bragt i Husene; men noget efter Mikkelsdag ankom adskillige i Viborg affsedigede Ryttere, som forjagede alle Segnemændene fra Huus og Hiem, saarede og slog dem, saa de maatte flygte med Korne, Vorn, Kreature og alt hvad de kunde fore med sig, til Engelsholm. Her boede de ulykkelige Vonder i nogen Tid, medens Rytterne borttogte det indavlede Korn, Hø og Halm, udkastede det og nedtraadte det under Hestefodder, saa det var en Ynk og Glendighed at see derpaa¹⁰⁾. — Formodentlig er samme Skiebne overgaaet de øvrige ved Hovedlandeveien fra Viborg liggende Sogne.

Ulykkeligviis var tillige Aaret 1661 saare uheldigt for Landmanden her i Egnen. Høet blev vel tildeels bierget; men da Vonderne enten havde ingen, eller kun yderst faa Huse, laae det og raaduede for dem¹¹⁾. Den ubetydelige Deel Korn, de med yderste Nød og Møie havde faaet nedlagt i Jorden, blev dem ovenkiøbet kun til liden Nytte, da en sørgelig Misvært indtraf. Allevegne fra klagede de fattige Vonder over, at det Meste var fordærvet af Torke og Solens Brynde, saavel som ogsaa af Muus og en stor Mængde Utof.

Mændene i Høirup By, Herslev Sogn, kunde neppe faae deres halve Sædeforn igien, og Kornet ved Bilsstrup i Skibet

⁹⁾ Orig. Synsforretning 1662 over Eldbo Herred.

¹⁰⁾ Tørrild S. Tingbog 1667 fol. 13, 35, 36 og 45. Sandheden af Ovenstaaende er bekræftet ved mangfoldige Tingsvidner.

¹¹⁾ Eldbo S. Tingbog 1661 fol. 49.

Sogn var saa beskadiget, at en Deel deraf neppe kunde høstes, og langtfra vilde give Halvparten af Udsæden tilbage. I Bluff, Starup, Nebel, Vildballe, Mørbræe, Bramdrup, Høstrup og Tyrkær kunde der ikke erholdes mere end Udsæden igien, og dette samme Resultat afgave de forskellige optagne Syn fra andre Herreder¹²⁾.

Ikke desto mindre krævedes Bønderne dog for deres Landgilde og Skatter, og Lehnsmanden skrev (6te August 1661) til Herredsfogden i Brust Herred: at han uopholdelig skulde opkræve de resterende Afgifter, eller i modsat Fald selv indstaae derfor, da han jo havde Ret til at fritage dem for Betaling, som vare forarmede eller hidtil ingen Nøl havde nydt¹³⁾. Bønderne indgave nu fra alle Herrederne Ansøgninger til Dyrigheden om at maatte forskaanes for Landgilde, „thi ikke nok med at de i Ufreden mange Gange vare piyndrede og udtærede af Hunger og Glendighed: nu maatte de kæmpe med den høieste Grad af Armod, hvortil ovenikøbet Misvæarten kom; bleve de ikke lettede for deres Byrder, frygtede de for, at de atter maatte forlade de nylig antagne øde Steder og Hytter, og drage bort til andre Egne.“ Alligevel vovede Herredsfogderne ikke at modsætte sig Lehnsmandens strenge Ordre, hvorfor de befalede, at Skatten skulde betales inden Forløbet af 15 Dage; men hvorledes Bønderne have bragt den tilveie, derom findes ingen Efterretning¹⁴⁾.

I Aaret 1662 reiste adskillige kongelige Commissarere omkring for at undersøge Landets Tilstand; for Godinghuus Amt udnævntes Velb. Hendrik Lindenou og Velb. Niels Wanner, og efter deres Indstilling ere Skatterne rimeligviis blevne liguede.

¹²⁾ Brust H. Tingbog 1661 fol. 110.

¹³⁾ Brust H. Tingbog 1661 fol. 117-18.

¹⁴⁾ Sammesteds.

Foruden Landgilden maatte Bønderne svare 4 Rigsdaler i Arbeidspenge for en heel Gaard, og 2 Rigsdaler for en halv Gaard¹⁵⁾, og længere hen endnu det saakaldte „Skieppekorn“, eller en Skieppe Korn af hver Tonde Hartkorn. Ifølge Anordningen skulde der leveres halv Rug og halv Byg „AboesMaal“, som alene kunde modtages for Ribe Stift i Gørding og Frederiksbødder; i Tilfælde af Udeblivelse erlagdes for hver Skieppe en Rigsort¹⁶⁾.

Disse Skatter var det høist besværligt for Bønderne at udrede, da de i Armod og Fattigdom havde antaget sig vde Gaarde, som de kun med megen Møie lidt efter lidt kunde opbygge; de havde selv ikke Gøne til at udrede deres Ploug, men vare 2, 3 eller 4 om en saadan; mange af dem havde ikke mere end 1 Ko, en Deel 2 og ikke flere, og Heste ligesaa; ja Ingen havde saact over en Fierdepart af det, de ellers pleiede at nedlægge i Jorden, og de Fleste langt mindre; og dertil var Aarsagen at Sædefornet var saa dyrt, og at de hverken havde Penge, eller vare det betroede, ligesaa lidt som de havde Heste til at drive Avlingen med¹⁷⁾.

¹⁵⁾ „Efter R. M. breff huer mand som besidder En heel gaard, boer att giffue fire Rixdr. til Gierningß penge och aff en halff gaard to Rixdr. — Esbo H. Tingbog 1661 fol. 12; cfr. Holmands H. Tingbog 1663 fol. 67.

¹⁶⁾ Orig. Kongebrev i Amtslucearchivet.

¹⁷⁾ Bøndernes Klage til Kongen. — Holmands H. Tingbog 1663 fol. 67. — Herregaardsavlen var ogsaa kun daarlig: „Thill Engelstholm kand saacs Rug 80 thønder, Bygh 30 thønder, Aure 80 tr., Boeghued 8 tr., kand auffles vngesehr hœ 800 Iesß — Nu findis der icke saaed vden vngesehr 27 tr. Rug; och haffuer icke werret saact forleden sommer offuer 16 tr. biug, 20 tr. aure och 1 thønder boghued. Icke heller bleff aufflet vden 300 Iesß hœ: huilcket haffuer weret den høyeste auffuell i nest forleden thrende aaringer effter huer andre, och det fervedelsß bønderne ere bortdøde, de saa som igien Iessuer chr gandste forarmit.“ Torriid

Paa Grund af disse elendige Vilkaar vovede mange Bønder ikke at antage de paa Kronens Gods henstaaende øde Gaarde og Huse, hvorfor disse ogsaa kun langtsomt bleve besbyggede. For at vi kunne danne os en Forestilling om det Forhold, hvori de bleve besatte, vil det maaskee ikke være uden Interesse at betragte dem, der i Slutningen af 1662 og Begyndelsen af 1663 paa forskjellige Steder i Egnen endnu fandtes aldeles øde.

I Andst Herred havde Ødelæggelsen efterladt sig de fiendeligste Spor, i det kun 219 Gaarde og Huse vare besatte, men 145 endnu ganske øde¹⁸⁾. I Vorbasse Sogn i Slaugs Herred fandtes der 17 hele, 3 halve Gaarde og et Boel aldeles øde, uden Beboelse og uden al Sæd og Avl¹⁹⁾. I Lørrild Herred, Gadberg Sogn, var der nylig besat 9½ Gaarde og 15½ nedbrudte, afbrændte og øde, og i Linneballe Sogn vare 5½ Gaarde beboede og 10½ og ¼ endnu øde²⁰⁾. I Jellinge Sogn saae det ligeledes kun meget daarligt ud. Byerne Styvel, hvori der før boede 7 Mænd, Skovbølling med 6 Mænd, Thysbyhave, Vester Faarup og Hørup, hvori der boede 6 Mænd, vare aldeles øde og ubesatte. Desuden var der 2 øde Gaarde i Rugballe By, og Riddegaardene vare nyligen besatte og saa godt som øde²¹⁾. Anneret Høver var vel noget

---

H. Tingbog 1662 fol. 1. — Paa Herregaarden Synderstoeds Mark i Gibe Sogn var der 1663 kun faaet 1 Lønde Rug. — Nørvangs H. Tingbog 1663 Nr. 2 fol. 13.

¹⁸⁾ Orig. Synsforretning 1662.

¹⁹⁾ Slaugs H. Tingbog 1663 fol. 36. — Omendskiøndt Andst og Slaugs Herreder ikke høre til det nuværende Beile Amt, have vi dog ikke villet udelade disse Efterretninger, der give Oplysning om Hede-Egneses daværende Tilstand.

²⁰⁾ Lørrild H. Tingbog 1663 fol. 11.

²¹⁾ Jellinge Birke Tingbog 1663 fol. 7.

bedre ved Magt, da der kun fandtes 8 øde Gaarde i Sognet, men de øvrige besatte vare dog i en kummerlig Tilstand²²⁾.

Vende vi os til Herrederne paa den anden Side af Veile, da vare disse vel i Forhold mere bebyggede; men dertil var Egnens større Frugtbarhed den første og vigtigste Aarsag. Holmands Herred havde ialt 62 øde Gaarde og Huse, saaledes fordeelt paa Sognene: Binding 9, Gauerlund 19, Gaarslev 5, Piedsted 13, Smidstrup 9 og Skærup 7²³⁾. Elbo Herred havde 204 beboede Steder og 42 øde, nemlig:

Veilby Sogn	60	besatte	og	4	øde
Bredstrup . .	12	—	—	4	—
Rongsted . .	11	—	—	3	—
Ullerup . . .	14	—	—	2	—
Erridsø . . .	57	—	—	4	—
Tavle	50	—	—	25	—

Brust Herred havde 269 bebyggede og 78 øde Steder, saaledes:

Herslev Sogn	26	bebyggede	og	6	øde
Sønder Villstrup	14	—	—	10	—
Stang	64	—	—	15	—
Vramdrup . . .	9	—	—	3	—
Harth	26	—	—	10	—
Almind	26	—	—	6	—
Nebel	11	—	—	11	—
Af Starup . . .	27	—	—	5	—
Winff	22	—	—	6	—
Af Smidstrup .	44	—	—	6	—

²²⁾ Lørrild H. Tingbog 1663 fol. 7.

²³⁾ Holmands H. Tingbog 1663 f. 113.

Jerlev Herred havde 155 besatte og 36 ode Gaarde og Huse, nemlig:

Af Starup Sogn 25 bebyggede og 7 ode				
Egtved 32	—	—	11	—
Ødsted 33	—	—	8	—
Jerlev 27	—	—	3	—
Høien 29	—	—	7	—
Af Skibet S. Bilstrup 9	—	—	—	24)

Præstegaardene og Møllerne vare endnu langt fra alle opbyggede eller beboede. Præstegaarden i Gauerlund laae t. Gr. endnu ode og upaabygget, og Præsten Hr. Rasmussen drev Høien under en af Kronens Gaarde, hvor han havde boet siden Ufredstiden, da han antog den ruineret og fordærvet²⁵⁾. Mangfoldige Møller vare i samme Stand som ved Fredens Slutning; nogle enkelte havde kun et Skjul over Dvernen, men ingen videre Bygninger, „fordi Bøndernes Armod var saa stor, at de ikke havde noget at lade male²⁶⁾).

Banffeligheden, der var forbunden med at faae saa mange ode Gaarde og Huse besatte, udvirkede, at Kongen lovede dem, der antog eller fæstede ode Gods, Frihed for Skatter og andre Afgifter i to Aar²⁷⁾. Men herved forøgedes paa en sørgelig Maade Afgifterne for de Bønder, der allerede havde fæstet og tildeels opbygget de afbrændte Gaarde, da Kongen, uagtet de mange ode Pladser, som fandtes her i Eguen fremfor andre

²⁴⁾ Orig. Synsforretning 1662.

²⁵⁾ Holmands H. Tingbog 1663 fol. 113.

²⁶⁾ Orig. Synsforretning 1662.

²⁷⁾ Elbo H. L. 1664 fol. 8: „K. M. breff som formelder, at huem K. M. Ddegods antager och fester, skulle were fri 2 Aar for Kongelig Tønge.“

Steder, ikke vilde tillade nogen Formindskelse i de Lehnnet paa-
lagte Skatter. Som en Folge deraf maatte Bonderne ikke
alene betale Skat for dem selv, men de maatte ogsaa udrede
for de forarmede og ode Gaarde, i den Grad, „at den
største Deel af Bonderne maatte give næsten dobbelt
saa meget, som de ellers kunde komme til efter
Jordebogen“; ja det synes endogsaa, at Fæsterne maatte
betale Skatter af de ode Selveiergaarde²⁸⁾. Naar Bonderne
ikke strax til den bestemte Tid havde erlagt de krævede Afgifter,
blev der uden nogenstomhelst Opsættelse foretaget skarp Execu-
tion hos dem af Militaire, „saa de ikke engang maatte nyde
den Naade at faae saa lang Frist, som de kunde have nødvendig
for at komme til Kjøbstæderne og gjøre det ringe Forraad, de
kunde have, til Penge.“ Vilde de beklage sig hos deres Ørig-
hed over deres Glendighed og begiere nogen Lindring, heed det:
„at de skulde give saa længe de havde Noget, og naar de ikke
havde Mere at give, skulde de pakke sig fra Stederne“²⁹⁾.

Dybt nedboiede af denne haarde Behandling, indgave Bon-
derne i de forskjellige Herreder Ansøgninger til Kongen om
Lettelse i de paabudne Skatter, blandt hvilke Andragendet fra
Holmands Herred især fortjener nærmere Omtale.

Efterat Bonderne nemlig i Slutningen af Aaret 1662
havde holdt en Forsamling, „og i denne opsat en Kæp i
Jorden, hvorom Enhver skulde tage med Haan-
den og sværge, at han vilde vedkiende sig Ansøgningen“³⁰⁾;
affendte de en udvalgt Bonde, Søren Pedersen i Gaarølev, til

²⁸⁾ „Om dee motte nyde denn Naade, at dee Selffeiger motte self suare
till deriff guodt.“ Bondernes Klage til Kongen. Holmands H.
Lingbog 1663 fol. 67.

²⁹⁾ Sammensæds.

³⁰⁾ Holmands H. Lingbog 1663 fol. 32.

Kiøbenhavn for at klage deres Nød paa høiere Steder. I Andragendet skildrede de først deres ulykkelige Tilstand saaledes, som vi ovenfor have seet den, og gik dernæst over til at omtale de høie og for dem dobbelt besværlige Skatter. „Var der end ingen Eindring i disse at vente, bade de dog Kongen, at han vilde lade hvert Sogn svare til sine Skatter efter Jordebogen og Skattebrevets Indhold, og at de maatte forundes den Naade, selv at ligne deres Skatter indbyrdes i hvert Sogn, ifølge Kongens Skrivelse, efter Enhvers Evne og Formue: paa det at Hans Majestæt selv maatte ssee Ret, og den fattige Bonde ikke vederfares nogen Uret, og for at der ikke skulde begaaes noget Underfløb med Skatterne, som Tid efter anden forhøiedes her.“³¹⁾

Ved sin Ankomst til Kiøbenhavn fik Søren Pedersen Ordre til at aflevere Ansøgningen i Cancelliet; men da den indeholdt adskillige skarpe Klager mod Dyrigheden, sendtes den herfra til Lehnsmanden Wolff von Buchwolts³²⁾ Betænkning. Det synes ikke, at denne Fremgangsmaade af Bønderne ret behagede Lehnsmanden; i det mindste lod han Søren Pedersen efterstræbe ved hans Tilbagekomst i følgende underligt indvirkede Sag.

Almeligviis maa denne Bønde tidligere paa en eller anden Maade have staaet Dyrigheden i Veien; thi allerede under de Svenskes Husering i Jylland havde man formaaet 2 Salvogarder i Gauerlund til at udstede en Attest paa, at Søren Pedersen under et Ophold i Fyen, da han med de andre Sognemænd hentede Fourage til Brangel's Heste, havde med Vold borttaget fra Beilby Præstegaard en heel Deel Gods, som tilhørte Hr. Laurids Grunsten, Sognepræst i Stouby i Bierre

³¹⁾ Sammesteds fol. 67.

³²⁾ Wolff von Buchwold blev 1662 Befalingsmand paa Coldinghuus.

Herred. Paa Grund af denne Attest erhvervede Præsten den 16de Marts 1661 et Kongebrev til Lehnsmanden paa Goldinghus, Steen Bilde, at han med Flid skulde erkundige sig om denne Sags Veskaffenhed og lade Bonden straffe, dersom det kunde blive ham overbevist, saavelsom da at skaffe Hr. Laurids Ernsten sit Gods tilbage.³³⁾ I 2 Aar lod man nu Sagen ganske hvile, indtil denne beqvemme Leilighed tilbød sig, for at kunne styrte løs mod Bonden, som strax blev stevnet til Ting. Han kunde imidlertid nok vide, af hvilken Marsag dette Ufsald skete, og han beviste da først med Attest, at han paa menige Herredsmænds, og ikke paa egne Begne var reist over til Kiøbenhavn. Dernæst fremlagde han i Retten Vidnesbyrd fra 24 Dannemænd, der havde været med ham i Syen, at han aldeles ikke havde foretaget sig nogetformhelt Slags Røveri i Veilby Præstegaard; og godtgjorde endelig ved forskellige Beviser fra sine Sognemænd og Præsten, „at han „altid baade i Fred og Krig havde opført sig christelig og vel, „saa at Ingen med Sandhed kunde paasige ham Andet, end „det som ærligt og tilbørligt er i nogen Maade.“

I sit eget skriftlige Indlæg klagede han over: at Slots- og Ridfogden Jakob Lauridsen tragtede ham efter Livet i Stedet for at forsvare Kongens Bonde, som han efter sin Bestalling burde; og at man vilde regne paa Vidnesbyrd, som vare udstedte paa en Tid, da der hverken var Lov eller Ret i Landet, og som vare givne af Landets aabenbare Fiender, hvis hemmelige Bevæggrunde man naturligtvis ikke kunde kiende. Han indstillede saaledes Sagen til den Kongl. Commissarius og Landsdommer Peder Lange i Golding; men denne Mand vovede ikke at sælde nogen Dom, hvorsom han indsendte den til Landstinget³⁴⁾, hvis endelige Afgiørelse vi desværre ikke have fundet.

³³⁾ Holmands H. Tingbog 1663 f. 71—72.

³⁴⁾ Sammensteds fol. 73.

Men for atter at vende tilbage til Bøndernes Andragender og deres sørgelige Skæbne, at maatte, uagtet deres Armod, betale ikke alene Skatter for deres egne, men ogsaa for de øde og ubefatte Gaarde: da vide vi vel ikke med Sikkerhed, hvad Kongen særskilt svarede paa Holmands Herreds Bønsskrift; men nogen Tid efter indgaves lignende fra Brust og Andst Herreder, hvorpaa Kongens Svar lød som følger:

„Friderich dend Tredie med Guds Naade Danmarkis, Norgis, Wendis och Gottis Koning o. s. v. Vor Gunst tilforn; Paa de tuende af Aansteherrit och Brusteherrit til os gjorde och af dig understreffne Supplicationer om forskaanhet paa Contributionerne af det øde goedg, saa och den paabuden Skieppeforn, Er voris Naadigste Billie och befahling, at du samme voris Rettighed och Paabud saaledis imellum bemelte vore undersaatte ligner och legger, saa som det dennem best fordragelig were land och effter voris Stattebreffs indhold, at de, som er best wed magt, hielper och udreder for det som kunde vere øde och forarmet. Dog at os udi samme voris Intrader till sin destinerede brug ey noget afgaar, medens saadant til ald disordres forekommelse til rette Tid och sted saa som paabuden er, fuldkommen och tilbørligen wor- der leffuerit och indkommer, huor effter du dig hafuer at rette, befahlemdis dig Gud. Skreffuit paa voris konngl. Residens udi Kiøbenhafn dend 14 Februarj 1664. Under wort Zignet.

Friderich. 3.

Os Ekstl. Erlig och Welb. Wulff von Buchwolt, vor Mand, thienner, och Befahlings-Mand offuer vort ampt Col- dinghuus“³⁵⁾.

En saadan Fremgangsmaade mod Bønderne maatte naturligtviis i høi Grad forsinke deres Opkomst. Isærdeleshed i Sognene mod Vest, hvor de øde Gaardes Antal var større og Jorderne ringere, følte de mere Trykket af de forhøiede

³⁵⁾ Originalen i Amtstuenes Archiv.

Skattepaalæg, og disse Egne fik herved et Stød, hvorom maa-
ske endnu den nærværende Tid bærer Minde. Det synes ikke
urimeligt at antage, at en stor Deel af de udyrkede Sæder,
hverpaa man aabenbart den Dag i Dag seer Spor af Plois-
ning, have deres Oprindelse fra denne Periode; i det adskillige
Gaarde i mange Aar ere vedblevne at ligge øde, og andre
ikke ere drevne af de nye Besiddere med den Kraft, som der
anvendtes paa dem, for de forskellige fiendtlige Indfald skete.
Man kunde ogsaa derved forklare sig, at Plougsurerne paa
Sæderne endnu stundom ere vedligeholdte; thi det vilde uden
Tvivl være temmelig usikkert at hidlede dem fra hiin Tid, da
den sorte Død herskede i Jylland, siden hvilken allerede 500
Aar ere forløbne. Men for ovenanførte Glæning have vi
for øvrigt ikke noget egentligt historisk Beviis, undtagen dette
at vi see enkelte Gange i Tingbøgerne, at Jorder i Ufredstiden
bleve overgroede med Lyng; saaledes f. Ex. ved Synderstøed,
en forhenværende Herregaard i Stve Sogn, var der 1663 „en
Eng som kaldtes Kestlings Mose, der var ganske estergroet
med Lyng og ikke slagen, siden Fienderne først kom her i
Landet³⁶⁾.

---

³⁶⁾ Nørvangs H. Tingbog 1663 Nr. 2 fol. 13.